

Horváth Györgyi: Antipolitika a magyar irodalomtudományban a '90-es években

Az irodalom autonómiájáról szóló magyar narratíva, amely azt beszéli el, hogyan vívta ki magának a magyar irodalom a nyolcvanas évek végére az önállóságot és a szabadságot *a politika ellenében*, kezdettől fogva ütközött azokkal a nyugati beszámolókkal, amelyek a művészeti autonómia intézményének a modernség utáni, posztmodern megkérdőjeleződéséről szóltak.¹ Magyarországon a kilencvenes évek legelején a legkülönbébb irodalmi, írói és irodalomtörténeti csoportokban is elterjedt az irodalom olyan szemlélete, amely a magyar irodalom 1945 és 1989 közti (de különösen a nyolcvanas évekre eső) fejleményeinek, heterogén gyakorlatainak egy nagy elbeszélés segítségével kölcsönzött koherenciát. Ez a nagy elbeszélés a szabadság felé haladás narratívája volt, ahol az elbeszélő(k) a történet végpontja, azaz a már beteljesült szabadság idejéből visszatekintve meséltek – teljes joggal, hiszen az irodalmi nyilvánosság mezejét korábban a pártállam felügyelte és kontrollálta, és ez a felügyelet és kontroll 1989 után megszűnt.

Azt nem állítom, hogy a narratíva minden pontja mindenkinél tökéletesen egyezett. Sőt, jelentős különbségek alakultak ki – így például annak kapcsán, hogy az írók és az irodalom közeli értelmiség mekkora szerepet játszott a változásokban. Pomogáts Béla 1994-es visszatekintő értékelésében² ők a változások fontos előremozdítóiként szerepelnek; Balassa Péter viszont ennél visszafogottabb értékelést ad: „a 90-es évek szabad(abb) és politikai szempontoktól mentes(ebb) irodalmi élete nem a résztvevők vívmánya (ha szabad megjegyezni, némileg könnyebb a dolguk), hanem egy világtörténelmi változás következménye, mely változást nem a magyar értelmiség 'csikart ki vérrel és könnyel' a világ történelméből... Nem vívtunk ki semmit vagy csak alig, hanem az ölünkbe pottyant (hála istennek)”.³ De az eltérések ellenére a változatok osztoztak abban, hogy az irodalom autonómiáját alapvetően a politikától való függetlenség terminusaiban értették, és hogy az irodalomnak a politikától való megszabadulási folyamatát legtöbbször egy előrehaladó narratíva keretei közé ágyazták. Bizonyos értelemben ilyen előrehaladó narratívát vázol fel Kulcsár Szabó Ernő is az 1993-ban megjelent *A magyar irodalom története 1945–1991* című könyvében,⁴ amelynek „cselekménye” Esterházy, Nádas, Oravecz és Petri posztmodernségében, egy új nyelvszemléleti-jelhasználati mód megerősödésében kulminál. A könyv kiadásában jól tetten érhető a hiánypótlásnak, a korábbi nyíltan ideologikus irodalomtörténeti „nagy elbeszélések” leváltásának, illetve az irodalomtörténet-írás ideológiai megtisztításának az igénye.

Ma már persze világos, hogy ez a „kegyelmi állapot”, amit a történet végpontja jelentett, csak átmeneti lehetett, hiszen az irodalmi mező résztvevőinek igen hamar szembe kellett nézniük azzal a helyzettel, amelyet az irodalom intézményének ezen új státusa, azaz a politikai kontroll alóli felszabadulása hozott. Ez az új helyzet a korábbiaktól teljesen eltérő, új típusú válaszokat igényelt a művészeti (irodalmi) autonómia, az irodalom(tudomány) és politika viszonyának kérdésére is.

Irodalom és politika viszonyának a kilencvenes évek eleji percepcióját alapvetően befolyásolta az, hogy az irodalmi mező az előző politikai rendszertől megörökölte az *antipolitika diskurzusát*, amely az irodalmat *politikán túli* területként tételezte. Kelet-Európában a 20. század második felében a politika elsősorban a mindenkor hatalmon lévő „ők” ügyét jelentette, mellyel szemben, úgy tűnhetett, létezik egy markánsan elkülönülő másik szféra, a családból, barátokból, nem hivatalos társulásokból álló civil „mi” politikamentes területe.⁵ Az irodalom (és a kultúra) tanulmányozása is kényszerűen ezen a „depolitizált” területen kellett berendezkedjen, ha nem kívánt a hatalmon lévő „ők” kétes ügyeivel kapcsolatban nyíltan állást foglalni, vagy ha egyszerűen csak a személyes és morális autonómia, a gondolkodás szabadságának terminusaiban gondolkodott. „A hatalommal való szembenállás a csendes szabotázs és olyan tudományos témák szakmai választását feltételezte, amelyek az egyént a lehető legtávolabb helyezik a kurrens politikai és társadalmi témáktól. Egy ilyen helyzetben az individualizmus [értsd: a politikai-társadalmi témáktól való távolmaradás] és a remeteélet volt a legjobb stratégia. [A tartui-moszkvai szemiotikai iskola például] egy életstílusnak és az intellektuális becsületesség maximumának a szimbóluma is volt” – írja például az orosz helyzetről Almira Ousmanova.⁶ Az antipolitika jegyében a személy erkölce, a személyes erkölcsi állásfoglalás vált az ellenállás forrásává, és épp abból a megfontolásból, hogy „túl van az ideológián”.⁷ Nem véletlen, hogy Václav Hável „pre-politikai” cselekvésként, „anti-politikus politika”-ként, „a politika szféráján kívül eső politika”-ként, Konrád György pedig egyenesen „antipolitika”-ként jelölte az állammal szembeni civil ellenállás ezen (amúgy nyugati értelemben szintén politizáló) diskurzusát.⁸ Civil társadalom és antipolitika diszkurzív összekapcsolása csak 1989 után vált problematikussá,

hiszen

„Az autonóm erkölcsiségű szubjektum ideálja a civil társadalomról szóló diskurzus egyik legfontosabb része, de egyben a legproblematiszabb is. [...] azt feltételezi, hogy az ideológiák olyannyira nyilvánvalóak, hogy az emberek felismerik, ha működésben vannak [...] Míg a kommunista ideológiák tényleg nyilvánvalóak, más diskurzusok ideologikus működése viszont nem az. Annak egyik oka, hogy a civil társadalmat valamiképpen 'ideológiákat megelőzőnek' tartják, és úgy vélik, hogy annak támogatói pusztán 'értelmes, gondolkodó emberek', az, hogy a civil társadalom ideológiai működése sokkal inkább hasonlít azokéra a hajlékony, bonyolult és egymásnak is ellentmondó diskurzusokéra, melyek a legtöbb Cultural Studies-vizsgálat tárgyát képezik [object of most cultural studies]“.⁹

A fentieknek megfelelően, Magyarországon a hetvenes és különösen a nyolcvanas években (amikor valamennyire már lazult az irodalmi nyilvánosság politikai kontrollja) nemcsak az irodalmi művek, hanem a kritikák, értelmezések, sőt gyakran az egyes irodalomtudományos orientációk is¹⁰ kényszerűen olyan kétpólusú (de nem kétoszlatú) sémában értelmeződtek, ahol kiemelt szerepet kapott a hatalmon lévő „ők” politikájához, „a” politikához képest elfoglalt pozíció. A korabeli irodalmi, kritikai megnyilatkozások a „politikai (felülről jövő) hivatalos beszéd – nem politikai (alulról jövő) civil ellenbeszéd” pólusai közötti spektrumon nyertek elhelyezést: „a hatalomnélküliség éthosza egy oppozíciós nyilvánosság szerkezetében alakította ki a kritikus magatartásokat és tevékenységi köröket”.¹¹ Az antipolitikai diskurzus kihatott a korabeli irodalomtudományos kutatásokra is: kevésbé a nyílt oppozíció, mintsem a nem politizáló szakmaiság érvényesítésében. A felülről jövő „hivatalos beszéd”, azaz a hivatalos irodalomszemlélet szerepét itt „a [lukácsi] tükrözésmélet meglehetősen leegyszerűsített változata” játszotta, ahol a tőle eltérő irodalomszemléletek „forgalmazói” még a hatvanas–hetvenes évek folyamán is „terméketlen ideológiai vitáknak, sőt esetenként politikai megbélyegzésnek voltak kitéve”.¹² A hatvanas évek végétől kezdve azonban fokozatosan megtörtte, majd elfogadottá váltak az olyan megközelítések, mint a strukturalizmus, szemiotika, (történeti) poétika, narratológia és hermeneutika, recepcióesztétika, illetve a lehetséges világok elmélete – ez kezdetben korántsem vitáktól mentesen zajlott, mivel az új irodalomszemléletek térnyerésében „a politika a marxizmus egyeduralmát látta veszélyeztetve”; de a nyolcvanas évekre „a marxizmus fokozatosan veszítette el hegemoniáját az irodalomtudományban, [és] már nem volt képes uralkodni a folyamatok fölött”.¹³ Fontos azonban látnunk, hogy mindez egy alapvetően kétpólusú nyilvánosságban – avagy, Dobos István szavaival élve újra: „kétpólusú diszkurzív szabályozottságban”¹⁴ – zajlott, ahol a szakmaiság szorosan kapcsolódott az (elsősorban Lukács tükrözésméletével azonosított) politizáló irodalomszemlélettől való távolságtartással. Ez a távolságtartás az irodalomtudomány (és irodalomkritika) tárgyainak „az irodalom irodalmiságá[ra], a szövegszerűség[re], a műalkotás[ra] mint műalkotás[ra]” korlátozását eredményezte, amely korlátozásnak az egyik funkciója épp „az irodalomtudomány autonómiájának, függetlenségének a megerősítése” volt – a politika beavatkozásaival szemben.¹⁵ Az antipolitikai diskurzus különösen jól érezhetően domborodott ki a 20. századi kutatásokban az ún. 1979-es prózaforum körül, a hozzá kapcsolódó kanonizációs eljárások, az általuk felértékelte prózamodellek illetve elemzési eljárások területén.

Balassa Péter az irodalom(tudomány) ezen „nem-politika” vagy „antipolitikai” módon politizáló szerepére így emlékszik vissza a nyolcvanas évekbeli prózakanon-átrendezésről szólva:

„...mindez az esztétikai autonómiáért, az irodalom 20. századi modernizációjának bevezetéséért folyt, s ennek a látszólag anti-politikai vagy depolitizált autonómia-eszmének (amit közben a radikális ellenzék a szemünkre hányt!) nagyon is politikai üzenete volt. Például az írott szó, a sajtó szabadságáról, a nyilvánosságról, de az új poétikai formák lehetőleg pontos és új módszerű elemzésének közegében. A kultúrpolitika már nem volt két pólusú – hatalom kontra szamizdat –, hanem (nem is egy) 'harmadik út' létezett, mely természetesen – minden nézetkülönbség ellenére – a kemény ellenzékkel volt szolidáris, ha nem is azonos. [...] Az ideologikus, politikai-emberi ellentététől való eltávolodás (?) és a szakmai kérdésekre való koncentráció nem a 90-es évek vívmánya, közvetlen elődje és kezdeményezője a 80-as évek irodalomkritikája és kultúra-recepciója volt. [...] Másodszor: a 80-as évek irodalmi autonómia-küzdelmei (ismétlem: többségünk részéről elsősorban szakmai érvek mentén) éppenséggel a napi politikától és a csőd felé tartó hazai

*kultúrpolitikai dimenziótól való szabadulás – olykor patetikusan kifejeződő – jegyében álltak.”*¹⁶

A folyamatra utólag visszatekintve nyilvánvaló, hogy politikán a résztvevők „pártpolitikát” értettek, és annak is a pártállam keretei között berendezkedő fajtáját, azt, amely a személyes, civil élet normális kereteit fenyegette.¹⁷ A politika ezen negatív, a civil ügyekbe hatalmi szóval folyton beavatkozó jellege, értelme legjobban az „irodalompolitika” és a „kultúrpolitika” terminusaiban őrződött meg, amely terminusok Magyarországon még ma is nagyon rossz konnotációkat keltenek.¹⁸

Az antipolitika ezen diskurzusában a hatalommal szemben álló civil „mi” elsősorban a személyes erkölcs (és a szakmaiság) terminusaiban értette meg magát. A kilencvenes évek elején a civil kurázi, a személyes erkölcs, a morál, a szolidaritás terminusai visszatérően megjelennek mint a korábbi irodalmi és kritikai ellenbeszédet leíró, ezek jellegét megvilágító kifejezések. „A hetvenes–nyolcvanas évek progresszív kritikája [...] alapvetően *defenzív* volt, ahol a kritika ellenbeszédként működött és értelmeződött. Tagadhatatlan, hogy ez a pozíció kölcsönzött bizonyos *szakmai* és *erkölcsi* pátoszt a kritikus szerepnek”¹⁹ (a második és harmadik kurzíválás az én kiemelésem). „A morálnak kellett a középpontba kerülnie, mert ugyanazon a nyelven beszéltünk [mint a hatalom], és a kérdés az volt, hogy ezen a nyelven most hazudni fogunk vagy nem fogunk hazudni.”²⁰ „Szellemi életünk igen sok erkölcsi értéket halmozott fel a rendszerváltást megelőző évtizedekben, az ideológiai és politikai nyomás ellenében, a kulturális ellenállás körében. Ilyen érték az autonómia: a személyes szabadság és a szellemi függetlenség következetes óhaja, az egymás iránt vállalt elemi szolidaritás (amely például az irodalmi életben, az írószövetség fórumain is megnyilvánult) és a gondolkodás, valamint az alkotás pluralista rendjének elfogadása és tisztelete” – olvasható Pomogáts Béla visszaemlékező soraiban is.²¹ A feddhetetlenség, a szolidaritás, a civil kurázi témái jelentősen befolyásolták a korabeli szövegértelmezési gyakorlatokat, egy-egy magasan kanonizált szerző recepcióját is. Jól szemlélteti ezt egy szintén Radnóti Sándortól vett idézet: „S ha alkalmat találnak rá [a hetvenes évek után jött új irodalmárnemzedék], hogy egy-egy elődjük, vagy mesterük előtt tisztelegjenek, akkor – Mészöly Miklós és Ottlik Géza a példa rá – a művészeti teljesítményben mindenekelőtt a független szellemet, a makulátlan erkölcsöt és a politikai intranzigenciát ünneplik.”²²

Ezek az (erkölcs területéhez kapcsolódó) kulcsszavak, amelyek a korlátozott és politikailag kontrollált irodalmi nyilvánosság idején jól működtek, a kilencvenes években már kevésbé voltak alkalmasak egy egyre összetettebbé és rétegzettebbé váló irodalmi mező leírására, a benne való tájékozódásra. Az „erkölccsel, szolidaritással a politika ellen” jegyében szerveződő antipolitikai diskurzus, amely korábban képes volt az irodalmi mező nagy részét – ha nem is egyenmősíteni, de – integrálni, a kilencvenes évekre elveszítette ezt az integráló jellegét. „Kétségtelen, hogy [ma] az íróársadalmat... politikai nézetkülönbségek osztják meg. [...] Ezek a nézetkülönbségek korábban is fennálltak, [de őket] elfedte a közösen vállalt ellenzékiesség, félellenzékiesség, és enyhítette az írói szolidaritás. Mára ez a szolidaritás is veszélybe került” – írta Pomogáts Béla, az Írószövetség későbbi elnöke.²³ Szintén a közös alap hiányát diagnosztizálja Mészáros Sándor is, bár nem az íróársadalom egészével, hanem csak a kritika intézményével kapcsolatban: „A mai kritika legnagyobb teherterele, hogy hiányzik belőle a *minimális erkölcsi konszenzus* [ami korábban még megvolt].”²⁴ A korábbi „közös alapokat” épp a többpárti demokráciára való áttérés kezdte ki, aminek révén korábban nem fontosnak ítélt politikai, magatartásbeli, értékszemléleti különbségek csúcsosodhattak ki az irodalmárok között, és ami az irodalmi élet résztvevőinek polarizálódásához, csoportokra bomlásához vezetett.²⁵ A kilencvenes évek elején ugyan voltak viták az Írószövetségben az irodalom „politizáló” és „értékteremtő” felfogásáról,²⁶ a Tokaji Íróklubban az irodalmi autonómia változatairól,²⁷ és volt olyan író is (Csurka István), aki politikusi karrierbe kezdett (és kilépett az Írószövetségből), de az írók döntő többsége, akik már korábban is inkább csak kényszerűségből vittek közéleti szerepet, inkább távol kívánta tartani magát a közügyektől, átengedve azokat a politikusoknak.²⁸ Ekkoriban az irodalommal foglalkozók közül (és az irodalommal nem foglalkozók közül is) sokak keserű élménye lett, hogy „a pártpolitika [újra] rátelepedett az ország életére”.²⁹

Mindez az antipolitika diskurzusának egyes elemeit újra megerősítette, más elemeit pedig gyengítette. Mindenekelőtt hatványozottan megerősítette a politika „pártpolitika” értelmét, azaz a politikát újfent a pártokhoz kötődő, „felülről jövő” és *jól azonosítható, jól felismerhető* ideológiák értelmében definiálta. (Ezzel a politikafogalommal egyszerűen nem lehetett befogni a Nyugat-Európában, különösen Észak-Amerikában ekkoriban kurrens, az irodalomtudományban

korszerűnek számító politizáló elméletek – mint amilyen, példának okáért, a posztkolonializmus, az újhistoricizmus, a gender studies, stb voltak – a politikaértelmezését, mely a politikát inkább a megszólalás lehetőségfeltételének, mintsem a megszólaláshoz esetlegesen hozzájáruló külső körülménynek tekintette, és amik mindenekelőtt a műveket *rejtetten és nehezen megfoghatóan* átjáró hatalmi mechanizmusokat vizsgálták.) Megőrződött a „politika” korábbi értelméből annak a személyes élet normál kereteit fenyegető jellege is, azaz a „politika a személyes élet ellen” diszkurzív összekapcsolás. (Mivel a politizáló elméletek értelmezésében a politika – kisebb vagy nagyobb mértékben, de – az élet egészét átjárja, ezért itt szintén ütköztek az antipolitikai diskurzussal.) Ami nem őrződött meg ennyire magától értetődően: azok a fogalmak, amelyek korábban a politikával szembehelyezett terület leírására szolgáltak: azaz a morál, a szolidaritás, a civil kurázs, hiszen ezeket épp a pártállammal való szembenállás helyezte centrális szerepbe, ezek a pártállami keretek viszont, amelyek az irodalmárok legkülönbözőbb csoportjaiból is sokakat egy platformra hoztak a közös ellenséggel szemben, a rendszerváltással szertefoszlottak. Mészáros Sándor ezt a folyamatot, amelynek során a szolidaritás eszméje kikerült a középpontból, így indokolja: „[ma már] a műben rejlő kvalitást kell védelmezni, nem az alanyt”.³⁰ Ezek a fogalmak a későbbi értelmezésekből szinte teljesen el is tűntek.

Az egyik legelső szöveg, mely a magyar irodalomértelmezők számára hírt adott a nyugati politizáló elméletekről, még mindig erkölcs és politika kettősségében próbálja meg elhelyezni az irodalmat: ez Babarczy Eszter „Mikor politika az irodalom?” című rövid esszéje.³¹ A rendszerváltás után Amerikában hosszabb időt eltöltő Babarczy (aki tehát az elméletek eredeti kulturális kontextusával is ismerős valamennyire) az esszében, saját bevallása szerint legalábbis, egy „közbeeső” álláspontot igyekszik elfoglalni a nyugati politizáló elméletek által szemléltetett politikai és a Lord Shaftesbury esztétikájában foglalt közéleti-morális komponens között.³² Az esszét olvasva azonban nyilvánvalóvá válik, hogy Babarczy saját álláspontja nem annyira „közbeeső”, hanem egyértelműen egy harmadik út, mely mind a politikától, mind az erkölctől elzárkózik mint nem műimmanens, azaz *nem a művekben megalapozott* jelentésektől:

„noha az irodalom nyilvános beszéd, nem keverhető össze a politikai megnyilvánulásokkal, s így aztán semmiféle helyes nézet vagy morális érték nem kérhető számon rajta. Ami számon kérhető, az az igényesség, s egyfajta kultúra, amely ezt az igényességet értelmezni tudja, méghozzá mindazon eszközzel, amellyel általában magunkat és a világunkat értelmezzük. A mű így az értelmezésben kap erkölcsi vagy politikai dimenziót, de ez a dimenzió éppolyan szorosan hozzátartozik az értelmezéshez, mint bármilyen formalista vagy irodalomtörténeti értelmezés”.³³

Babarczy kissé homályosan fogalmaz, és talán az állításai sem teljesen megkérdőjelezhetetlenek. (Érvelése azon részénél például, miszerint az irodalmon „semmiféle helyes nézet vagy morális érték nem kérhető számon. Ami számon kérhető, az az igényesség” – elég csak Leni Riefenstahlnak a náci propagandát kiszolgáló, *esztétikailag nagyon is igényes* filmjeire gondolni, hogy belássuk, vannak olyan esetek, amikor bizonyos morális – sőt politikai³⁴ – értékek igenis számon kérhetőek magukon a műveken.) Mindenesetre világos, hogy Babarczy itt elsősorban az irodalomhoz *előíróan* közelítő szemléletektől kíván elhatárolódni (legyenek azok akár erkölcsi, akár politikai előírások). Ebben az esszében az erkölcs már nem egyértelműen a morális érzék, feddhetetlenség, civil kurázs vagy szolidaritás eszméi révén kapcsolódik az irodalomhoz és szervül össze vele egyetlen egységgé, hanem ugyanolyan külső, beavatkozó-szabályozó erőként jelenik meg vele szemben, mint amilyen a politika is volt. Irodalom és erkölcs bensőséges egysége Babarczy bemutatásában már mindörökké a múlté. Ami az erkölcsi dimenzióból megmarad, az vagy *megelőzi* a művet (előírások formájában), vagy *utólagosan* kapcsolódik hozzá: „a mű... az értelmezésben kap erkölcsi vagy politikai dimenziót”,³⁵ amelyek közül az első rossz dolog, a második meg a jó értelmező tulajdonképpeni feladata.

Ez a belátás sokszorosan átszővi Babarczynak az amerikai politizáló elméletekről nyújtott rövid beszámolóját. Babarczy név szerint a feminizmust és a „homoszexuális mozgalmakat” említi, és velük szoros kapcsolatban a multikulturalizmust és a politikailag korrekt beszéd kívánalmát, valamint Edward Said *Orientalizmusát*.³⁶ Babarczy az amerikai élményeit egy anekdotával vezeti be: egy egyiptomi író nő külföldi íróknak felolvasást szervezett, amelynek során egy izraeli író regényének részletét olvasta fel. A szöveg egyes szám első személyben arról szól, hogy egy zsidó telepés fia

miként csábít el és erőszakol majdnem meg egy értelmi fogyatékos arab lányt. A megerőszakolási kísérletnek az vet véget, hogy hirtelen megjelenik a főhős öccse, amire a hősből „homályos büntudat, undor és gyötrő félelem ébred, és pánikszzerűen elmenekül a helyszínről”.³⁷ A történet (már Babarczy bemutatásában is) erősen kivonatolt, ennyiben nyilvánvaló, hogy nem ítéltető meg sem az esztétikai igényessége, kidolgozottsága, sem az, hogy a szövegben mennyire élvezte az implicit szerző szimpátiáját a majdnem-megerőszakolás jelenet, vagy hogy mire helyeződött nagyobb hangsúly: a főhős büntudatára, undorára vagy félelmére. Babarczy mindenesetre beszámol arról, hogy a felolvasás végét „dermedt csönd” fogadta, melyet végül „egy amerikai irodalomprofesszornő” tört meg, megkérdezve a felolvasót, hogy „nem veszi-e észre... micsoda rasszista és szexista szöveget olvasott fel itt, ráadásul egy egyiptomi (azaz arab) hölgy által rendezett felolvasáson, nem látja-e, mennyire sérti ez sokak érzékenységét”.³⁸ Babarczy az izraeli szerző művét nem kommentálja, ahogyan a professzornő hozzászólását sem, hanem egyenesen rátér a politizáló elméletek, a multikulturalizmus rövid bemutatására. A bemutatás módjából azonnal kiviláglik, hogy ezek az elméletek (amelyek működés módját az esszében a fentebb leírt felolvasás-jelenet volt hivatott szemléltetni) távolról sem élvezik Babarczy szimpátiáját. Sőt, Babarczy tulajdonképpen már kezdettől fogva retorikai eszközökkel megvonja tőlük bármifajta értelem (vagy jó ízlés, ép morális érzék) lehetőségét. Így ezekről az elméletekről annyit tudunk meg, hogy „abszurd” és „riasztó” következményekkel járnak, más elméletek „elhallott törmelékeire” építenek, műveik „sztárművek” (és nem, mondjuk nagyhatású, vagy sikeres művek), állításaik „vádak” és „követelések”.³⁹ „Rettentően amerikai dolog ez – írja Babarczy –, hiányzik belőle a sok évszázados kultúra enervált vattapuhasága, tompító hatása, amely a hivatkozott francia szerzőkben [Foucault-ra gondol] oly erősen jelen van.”⁴⁰ Legborzongatóbb példaként Edward Said *Orientalizmus*a szerepel, „amely kimutatja, hogy a nyugati irodalmi kánon (és tananyag) fű alatt a gyarmatosítást és az angolszász ’kulturális imperializmust’ igazolja. Nem, nemcsak Kipling – akár Emily Brontë is”.⁴¹ Egy kulturális differenciákra és retorikai megjelenítésekre érzékeny értelmező persze azonnal észreveszi Babarczy (nem is olyan) rejtett Európa-centrikusságát (a barbár Amerika nélkülözi a „sok évszázados kultúra” jótéteményeit, az arab–izraeli konfliktus távoli ügy), naiv esztétikai humanizmusát (a jó művek békésen élnek egymás mellett, és nem fordulhat elő, hogy az egyik a kultúrája fölénye révén kerül előnyösebb helyzetbe, mint a másik) és még egy sor más dolgot. Az mindenesetre kérdés, pontosan mi is a baj a professzornő reakciójával, aki ha vehemens volt is, de (ellentétben Babarczyval) szemmel láthatóan nagyon is tudatában volt az interkulturális kommunikáció csapdájának. Azaz annak, hogy ilyenkor könnyen elburjánzik a félreértés. És annak, hogy a kulturális identitás is megsérthető. Kérdés, hogy a professzornő a regényrészlet *felolvasása után*, az arab résztvevőre tekintettel, vajon nem épp azért nyilvánított-e véleményt, hogy vitát kezdeményezzen a résztvevők némelyike számára talán sértő témáról, megformálásról. (A felolvasást ugyanis, mint Babarczy is írja, „dermedt csönd” fogadta. Vajon tényleg az irodalomhoz normatívan közeledő szemléletről lenne szó, és nem, mondjuk, olyan megszólalásról, amelyet épp a „dermedt csönd” befolyásolt – azaz a többi befogadó primér reakciója, Babarczy szavaival élve, a műhöz *utólag* kapcsolt értelmezésük? Értelmezésnek tekinthetjük-e ebben az esetben a „dermedt csöndet”? Szerintem igen. És előírónak-e a dermedt csöndre reflektáló megszólalást? Szerintem nem.) A jelenetet, mint látjuk, sokszorosan átszövik kulturális, politikai differenciák, és erkölcsi mérlegelést kívánó döntések, és ezeknek a centrumában végig egy irodalmi mű, illetve az általa kiváltott hatások állnak. Mindaz alapján, amit Babarczy tudni enged a felolvasásról, számtalan hasonló (etika, politikai és kulturális természetű) kérdés merülhet fel az olvasóban, amelyek mind a felolvasás szűkebb kontextusára és *magára a felolvasott műre* (a reakciók kiváltójára) irányulnak. Sajnos Babarczy ezekről csak nagyon keveset mond el. Az mindenesetre bizonyos, hogy túl kevés az információ ahhoz, hogy a jelenetet olyan magától értetődő értelemmel ruházzuk fel, mint ahogyan azt Babarczy teszi.

A beszámolóból világosan kiderül, hogy Babarczy azért marasztalja el ezeket az elméleteket, mert nem osztják az ő meggyőződését azzal kapcsolatban, hogy az irodalmi mű és erkölcs/politika között csakis az utólagos értelmezés során létesülhet viszony – és nem, mondjuk, már azt megelőzően is (például olyan módon, hogy bizonyos erkölcsi vagy politikai tartalmak a művekben kódolva lennének, mely kódokra tekintettel jönne létre a – szintén sokszorosan átkódolt környezetbe illeszkedő – értelmezés). Nyilvánvalóan a kulturális kódok problémájáról van szó, amelyet 1994-ben a magyar irodalomtudósok legtöbbje még nem ismert, Babarczy sem. Az esszé azon részében, ahol Babarczy ezeknek az amerikai elméleteknek az előfeltevéseit összegezni próbálja, jól látszik, miként „ugrik” át – azon meggyőződésétől hajtva, hogy irodalmi mű, politika és erkölcs egymástól idegen – a műhöz

utólagosan kapcsolódó erkölcsi kifejtés témájáról hirtelen a művet *megelőző* erkölcsi előírás témájára, kihagyva a közbeeső megoldások egy teljes spektrumát. Az esszé ezen része a következőképpen hangzik (Babarczy itt a politizáló elméletek két alapelvét összegzi):

„[...]egyrészt] minden szó, minden ábrázolás, minden történet egy bizonyos világnézetet kényszerít ránk, s ez ellen nem tudunk védekezni, [másrészt] mivel a beszéd közvetlenül – noha rejtve – manipulál, az utólagos reflexió, a távolságtartás vagy az egyik beszéddel szembeszegezett másik beszéd nem elegendő... mindig helyes nyelvet kell használnunk, és helyes ügyet kell képviselnünk, s erre kell szorítanunk mindenkit”.⁴²

A probléma Babarczy második alapelvével kapcsolatos, ahol Babarczy attól a kiindulóponttól, hogy ha „az utólagos reflexió [...] nem elegendő”, pár soron belül, szabad asszociációval, eljut az előíró jelleg feltételezett kívánalmához: „erre kell szorítanunk mindenkit”. Babarczy ugyanezen az oldalon, alig pár sorral lejjebb, újra megpróbálja összefoglalni ezen elméletek „két alapelvét”, ezúttal más szavakkal: „a beszéd, s különösen a nyilvános beszéd – beleértve az irodalmat, a fikciót is – politikai aktus; mindig morális vagy politikai megítélés alá esik, s mindig tudjuk, mi a helyes, mi a helytelen, ki áll a jó, a ’progresszív’ oldalon, s ki képvisel retrográd, manipulatív értékeket”.⁴³ Ebben az összefoglalásban megint a második rész a problémás: nemcsak az nem teljesen világos, hogy a korábbi összefoglaló alapelvei közül ez most épp melyiket parafrázeálná (valószínűbb, hogy az elsőt), de Babarczy itt leírt sorai – „a beszéd [...] mindig morális vagy politikai megítélés alá esik, s mindig tudjuk, mi a helyes, mi a helytelen, ki áll a jó, a ’progresszív’ oldalon, s ki képvisel retrográd, manipulatív értékeket” – százszor inkább megidézik a *magyar hetvenes-nyolcvanas évek opposziós szerkezetű irodalmi nyilvánosságát*, mintsem az amerikai politizáló elméletek nyelvvel, reprezentációval, szövegekkel, hatalommal stb. kapcsolatos elképzeléseit. A szerző a politizáló elméleteket a pártállam hetvenes-nyolcvanas évekbeli irodalmi nyilvánosságának mintájára, az antipolitika diskurzusában értelmezte – egyszerűen azért, mert ez volt az, amit jól ismert, és amiről sokkal több tapasztalata volt, mint az amerikai elméletek kulturális-politikai (és eszméletörténeti) kontextusáról.

Babarczynak a politizáló elméletekről nyújtott ezen értelmezése tipikusnak mondható: a politizáló elméleteket sokan még a 2000-es években is az antipolitika keretei között értették, politizáló jellegüket egyenlősítve az irodalom belügyeibe hatalmi szóval beavatkozni akaró, előíró jellegű pártpolitikával. Babarczy esszéje után nem sokkal, 1998-ban (az Amerikát szintén megjárta) Farkas Zsolt is közzétette a maga élményeit az amerikai politizáló elméletekről. Beszámolója sokkal informatívabb Babarczyénál, ugyanakkor sokat levon az értékéből, hogy csak a politizáló elméletek ellenfeleinek véleményét ismerteti részletesen, magukról a politizáló elméletekről (saját bevallása szerint is) nem sikerült igazán jól tájékozódnia.⁴⁴ De Farkas sokkal jobban érti a politizáló elméleteket körülölelő nyolcvanas-kilencvenes évekbeli amerikai vitákat, mint Babarczy, és megvan az a nagy előnye is, hogy saját irodalommal kapcsolatos elképzeléseit nem számon kéri rajtuk, hanem helyette igyekszik eltérő amerikai álláspontokat és érveket bemutatni (bár ezeket legtöbbször két álláspontra, a kánonvita pro és kontra ellenfeleinek, a „konzervatívoknak” és a „multikulturalistáknak” a táborára szűkíti le, homogenizálja).

A magyar irodalmi élet e fiatal, ikonikus és akkoriban (is) közismert alakjainak a nyugati politizáló kritikákról nyújtott ismertetése nem igazán tehette vonzóvá ezeket az elméleteket a magyar közönség számára, hiszen hiányzott belőlük ezeknek az elméleteknek egy részletes és strukturált láttatása, amely az előfeltevéseiket, módszereiket a maguk történeti kibomlási folyamatában ismertette volna. Nem segített ebben Szegedy-Maszák Mihály 1996-ban megjelent *Merre tart az irodalomtudomány?* című tanulmánya⁴⁵ sem, mely az 1994-es Debreceni Irodalmi Napok előadásai közül egyedülként tudósított a „tudományköziség” paradigmává válásáról az amerikai egyetemeken, ám a tudományköziséget hordozó „cultural studies” mindvégig egybemosta „a társművészetek együttes vizsgálatának igényével fellépő” „interarts studies”-szal, zene és szöveg, kép és szöveg összehasonlító vizsgálatával, minek következtében a magyar olvasó aligha vonatkoztathatta a paradigmaváltásról tudósító sorait azokra a kánonvitákra és elemzői gyakorlatokra, melyekről Babarczy és Farkas számolt be.⁴⁶ Babarczy esszéjével egy időben vált közismertté Kálmán C. György verselemzés-paródiája is, melyben a szerző többek közt a feminista értelmezői perspektívát is parodizálta (amúgy igen szellemesen), és ami szintén inkább abba az irányba hatott, hogy az olvasók

megkérdőjelezzék ezeknek az elméleteknek a tudományos relevanciáját, komolyságát.⁴⁷ A közvetlenül a magyar irodalommal foglalkozók körében ekkoriban tehát nem igazán volt látható ezeknek az elméleteknek a mirevalósága. A politizáló elméletek hazai recepciója ezért nem is az ő körükből, hanem az angolszász irodalmakkal és kultúrákkal foglalkozó (és nagyrészt ilyen tanszékeken is dolgozó) magyarországi kutatók, oktatók köréből indult el, gyakorlatilag már a kilencvenes évek legelejétől kezdve, és vált a magyar irodalomtudományban is egyre ismertebbé – a kétezres évektől kezdve.

Jegyzetek

1 Jelen írás részlet egy (egyelőre publikálatlan) könyvből, mely 2007 és 2010 között íródott. A megírás idején az MTA Bolyai posztdoktori ösztöndíjában részesültem.

2 Pomogáts Béla: „Irodalmi autonómia és írói szolidaritás. Az író szabadsága.” *A negyedik esztendő*. Balassi, Budapest, 1994. 101–113.

3 Balassa Péter: „Kaland és komoly játék” (Szirák Péter interjúja). *Alföld* 1998/12. 63–64. (kiemelés – H. Gy.)

4 Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Budapest, 1993. (Második kiadás, 1994.)

5 Vö. Kennedy, Michael D.: *Envisioning Eastern Europe. Postcommunist Cultural Studies*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1994., különösen 15.

6 Ousmanova, Almira: *Crossing borders, shifting paradigms: the perspectives of American Studies / cultural studies in Eastern Europe*. *American Studies International*, Vol. 41 Issue 1-2 (2003), p. 64-81. Itt: 72.

7 Kennedy, Michael D.: *Envisioning Eastern Europe. Postcommunist Cultural Studies*, 24.

8 Vö. Skilling, Gordon H.: *Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe*. Oxford: MacMillan – St. Anthony's College, 1989: 174-176, Konrád György: *Antipolitics. Pushing the State out of our Nightmares*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich. 1984. Magyarból fordította Richard E. Allen. Magyarul: *Az autonómia kísértése – Antipolitika*. Budapest: Codex Rt. 1989.

9 Kennedy, Michael D.: *Envisioning Eastern Europe. Postcommunist Cultural Studies*, 25.

10 Radnóti Sándor: *Műelemzés és műbírálat, szigor és szolgálat*. *Alföld* 1994/2. 38.

11 Mészáros Sándor: *A kritika mai idolumai*. *Alföld* 1994/2. 71.

12 Dobos István: „A kortárs magyar irodalomtudomány és kritika hatástörténeti távlatból.” In Görömbei András (szerk.) *In honorem Tamás Attila*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000. 432-433.

13 I. m. 434., 436. – Hasonló értékelés található Veres András visszaemlékezésében is: Veres András: *Rendszerváltás az irodalmi életben*. *Alföld* 2001/2. 32-46., különösen 32–33.

14 Dobos István: *A kortárs magyar irodalomtudomány és kritika hatástörténeti távlatból*. 437.

15 Radnóti Sándor: *Műelemzés és műbírálat...* 38.

16 Balassa Péter: „Kaland és komoly játék”. 62–64. (kiemelés – H. Gy.)

17 Vö. Radnóti Sándor Petriről írott sorait: „Magam úgy fogalmaznék, hogy [Petri] par excellence politikai költő, aki ugyanakkor nem közéleti költő, hiszen a politika az ő művében az életnek az az undorító hatalma, amely körülfolys és átjár bennünket.” Radnóti Sándor: *Recrudescunt Vulnera*. Budapest: Cserépfalvi, 1991: 327.

18 Így például Heller Ágnes filozófus egy 2010-ben vele készült interjúban a riporter azon kérdésére, hogy „Kultúrpolitikán most azt értjük, hogy hatalmi helyzetben egy párt államilag preferál csoportokat, irányzatokat, minden fontos kulturális pozícióba a saját embereit ülteti?”, azt válaszolta: „Pontosan” (Heller Ágnes: *A kultúrpolitika idegen a demokráciától*. Interjú. *Magyar Narancs* 2010. február 25. 8-9., itt: 8.).

19 Mészáros Sándor: *A kritika mai idolumai*. 70.

20 Radnóti Sándor: *Posztdiktatúrák narratívái. Két beszélgetés egy könyvről. Kalmár Melinda beszélget Radnóti Sándorral*. Nappali Ház 1997/2. 28.

21 I. m. 105.

22 Radnóti Sándor: *Recrudescunt Vulnera*. Cserépfalvi, Budapest, 1991. 307. – Arról, hogy a „passzív szolidaritás” mennyire középponti eleme volt Ottlik korabeli kultuszának, lásd Sári B.

László: *A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*. Pozsony: Kalligram, 2006: 98–101.

23 I. m. 110.

24 Mészáros Sándor: *A kritika mai idolumai*. 69.

25 Az irodalomnak gyakorlatilag két, egymással párhuzamosan létező intézményhálójára alakult ki, külön folyóiratokkal, írószervezetekkel, kritikusokkal, irodalmi kánonokkal, melyek közt kicsi az átjárás. Lásd erről Takáts József: *Irodalmi folyóiratok kortárs kánonai*. Litera 2004. június 25. Takáts a két csoportot „az 1979-es prózafordulat követőiként”, illetve „népi irodalomként” / „nemzeti paradigmaként” írja le.

26 Pomogáts Béla: *Irodalmi autonómia és írói szolidaritás*.

27 Zimonyi Zoltán (szerk.): *Korszakforduló. Az 1992. évi tokaji író tábor tanácskozása*. Tokaji Író tábor Egyesület, Miskolc, 1993.

28 Pomogáts Béla: „*Irodalmi autonómia és írói szolidaritás*. 101–103.

29 I. m. 110.

30 Mészáros Sándor: *A kritika mai idolumai*. 72.

31 Babarczy Eszter: „Mikor politika az irodalom?” In *A ház, a kert, az utca*. JAK–Balassi, Budapest, 1996. 103–111. Eredeti megjelenés: Jelenkor 1994/1. 59–64.

32 I. m. 103.

33 I. m. 111.

34 Amennyiben a fasizmus ellenzését politikai álláspontnak is tekintjük.

35 I. m. 111.

36 I. m. 105–106.

37 I. m. 104–105.

38 I. m. 105.

39 I. m. 105–106.

40 I. m. 106.

41 Uo.

42 I. m. 106.

43 Uo.

44 Farkas Zsolt: *Kánonvita és kultúrháború az Amerikai Egyesült Államokban*. [1997]. *Most akkor*. Filum, Budapest, 1998. 5–37.

45 Szegedy-Maszáék Mihály: *Merre tart az irodalom(tudomány)?* Alföld 1996/2. 3–23.

46 I. m., különösen 10–11.

47 Kálmán C. György: *Petőfi Sándor: Megy a juhász számaron...* Café Babel 1994/11–12. 69–71.

Kukorelly Endre: Ez így

„Madárfos vagyunk mind a Sió patakon.”

Mészöly Miklóst idézi

Márkus Béla: *Erőfeszítések, képtelen beszédre*

„Amennyiben valaki ilyen föladatra vállalkozik, óhatatlanul is közvetlen elődeivel kénytelen vitába szállni. Valamely kánon kijelölése csakis korábbi kánonok megtagadása után lehetséges.”

Szegedy-Maszáék Mihály: *Kánon és (de)konstrukció*

„Akkor elolvastam, osztá elmondtam neki, hogy miről es szól.

Amit elmondok neki, azt helyből megértette, de ami írva vót, azt sehogy se.”

Mészáros Sándor: *A kék hegyeken túl...*

„Alles, alles, alles wei ich.”

Richard Wagner: *Istenek alkonya*

„Némi könnyebbséget engedek meg magamnak.”
Friedrich Nietzsche: *Wagner esete*

„Kevés benne a szerelmes vers”¹
Az *Add tovább! 55 mai költő és író* című antológia bevezetőjéből

Ez így

nem fog menni. Szerteszét szalad, gondoltam, mikor egy zalaegerszegi irodalmi est utáni sörözésnél, számomra is a lehető legváratlanabban azt mondtam Péntek Imrének, hogy Bazsi. Nem megy, hozzá se kezdek. Belefogok, és semmi, mert ugyan miért tudom én azt,² hogy Simon István Bazsiban született!³ Már az is, hogy, *ki a csöcs az a*⁴ szegény Simon?⁵ És ki a Péntek,⁶ egyáltalában, mi ez a nyüzsi, ami itt következik? 666 név, pedig *meglepően* válogattam!

Irodalomtörténetet, akár „az utóbbi negyedszázad magyar irodalmáról, az 1970-es évektől⁷ 2005-ig terjedő időszakról”⁸ az írjon, aki minimum egyszer így-úgy végigolvasta, majd újra rendszeresen végignézte az utolsó fél évszázadban született műveket, a róluk készült kritikákat, tanulmányokat, képben van a kontextust, az előzményeket, némiképp a világirodalmat illetően – és tudja, miért ennyire „kevés benne a szerelmes vers”.

Hogy kevés benne a (...) vers.

Aki szeret csapongani és szétforgácsolódni,⁹ nem ijeszti a káosz¹⁰ és nem retten vissza a magyar tárogatósdítól-szavalósdítól (Fülep Lajos szavai Szabó Dezsővel kapcsolatban). Nem retenti vissza, hogy tudja, minél többet olvas, annál többet kell olvasnia, és nem csupa finomságot, nem csak a kánont, hanem főleg nem a kánont.¹¹ Aki szakmai szempontokat a politikaitól különválazva látja a kánonjavaslatok, értelmezői közösségek versenyét, tud megértően mosolyogni azon, hogy¹² a kritikusok, tanszékek, folyóiratszerkesztőségek, a kulturális média, formális és informális nyomásgyakorló irodalmi körök, maguk az írók miről és milyen erővel beszélnek. Mit tanítanak, mit hallgatnak el, takarnak ki, az olvasót miként informálják (félre), mi mindenbe vezetik be, mennyiben vezetik meg. Legalább úgy átlátja a helyzetet – függetlenül, hogy erről maradt-e vagy „nem maradt semmi feljegyzés” –, ahogy a rézmetsző, aki megrajzolta az 1827-ben Pesten, Fáy Andrásnál tartózkodó „*ancien* Kazinczy”¹³ találkozását az *Aurora* ifjaival és vezérével. Irodalomtörténetet az írjon, aki rokonszenves.¹⁴

Aki szorgalmas.

Aki (csak halványan) féltékeny,¹⁵ de (úgy) tud lelkesedni(, mint Füst Milán Dickens *Copperfield* Dávidjáért).

Elég filozófus, (már az anyja is) elég Rousseau-t olvasott,¹⁶ és igaz literátorként¹⁷ nem csak tiszteli, de élvezi is a *Fanni hagyományait*. Aki annyi (borzalmas) könyvet nyálazott végig a regénytörténet mindhárom, Kundera-féle „félidejéből”, mint Császár Elemér vagy Bodor Béla.¹⁸

Legalább a tizedét. Nemcsak Gozsdut, Justh Zsigmondot és Peteleit olvasta, de a Thurzó Gábor szerk. 1941-es *Ködlovagok* tanulmánygyűjteményt (plusz *A szent*). Olvasta, ha nem is végig, Sükösd Mihályt és Cseres Tibort is, Barabás Tibortól legalább a *Rákóczi hadnagyát*, legalább egy Passuthot meg egy Berkesi/Szilvásit – Mikszáth helyett.

Sőt Vörösmarty helyett! Sőt – Sőtért! Ez nem én leszek.

Aki tudja azt, hogy Gáli József. Hogy mit jelent együtt Déry-Háy Gyula-Tardos Tibor-Zelk, olvasta is Zelk Zoltánt, nem csak a *Tilinkót* meg a *Hűség és hála énekét*, mint én. Átrágta magát Nádason és Sütőn meg a Nádas- és Sütő-monográfiákon, még Görömbei András Nagy László- és Bónus Tibor Garaczi László-monográfiáján is, mert én maximum megnéztem bennük még egyszer a fotókat. Belefogott Thuróczy latin krónikájába, olvasta Bonfini *Rerum Ungaricarum Decadesét* (mint Csehy Zoltán, aki Bonfini „példájától”, az *Alfonz király mondásairól és cselekedeteiről* stb.-t író Beccadellitől egész kötetet fordított) és Galeotto Mátyás király találó bölcs és tréfás satöbbiét, mert én, azt hiszem, nem fogom.

Biztos nem.

Irodalomtörténetet az írjon, akinek megvannak a *Nagyvilág* évfolyamai – legalább az 1982-es, John Barth *Az újrafeltöltődés irodalma. A posztmodernizmus szépprózája* című esszéje miatt – és hajdan izgalommal lapozta darabokra a *Strukturalizmus* két Modern Könyvtár-kötetét.¹⁹ Aki betéve tudja Gadamer *Wahrheit und Methodéjét*, kiismeri magát Heideggeren és Lacanon, túl van *Az irodalomtudomány alapjain*,²⁰ a *Bevezetésen a modern irodalomelméletbe*²¹ meg a *Testes* könyveken.²²

A *Metafilológia*²³ két és *Az irodalom elméletei*²⁴ öt kötetén. Akinek a Székelyföldről (majdnem) először Lövétei Lázár László és Molnár Vilmos jut eszébe, Erdélyről (nem csak) Bodor Ádám és Székely János. Aki belegondol abba, hogy Veres Péter (–1970) és Szabó Pál (–1970) vs. Marno János (1949–) és Garaczi László (1956–)!

Hogy *NINI!*, Nagy Gáspár!, mert látja Márkus Béla, Elek Tibor vagy Bertha (nem Bulcsú, hanem) Zoltán reménytelen, *paraklétszi/advocatusi* erőfeszítéseit, tartandó a tarthatatlant, s noha nem ért egyet velük, mert szomorúnak, őszintétlennek, túlpolitizáltnak találja az igyekezetüket, díjazza a kitartást. Látja a tartós és újrázó Szilágyidomokosozást (csúful belefulladni a valóságba), a népiek Kormosistvánozását, az urbánusok Örkényezését, Petrizését, de egyetért azzal, hogy (így) kell kultuszt gyártani.

Ameddig lehet, és ami befér: a kánon erre is szolgál, léteznek védett vadak, könyörtelenül bevédik őket, végül egyetért ezzel is, tegye, akinek van kedve hozzá – ő mégsem teszi. Jól emlékszik, mekkora port vert anno Sinkó Ervin regénye meg az *Egy regény regénye*, mert jól emlékszik a hetvenes évek eleji *légkörre*,²⁵ a *Grundrisse* jelszóval lefuttatott vissza Marxhoz-programra. Leginkább arra, hogy noha a szövegek tetszettek, mennyire nem értett, nem volt hajlandó érteni semmit ebből a *visszából*. Aki érti-megérti, hogy annak idején, miközben Firdauszi *Sáhnáméját* (*Királyok Könyve*) fordította, miért grasszált ávós őrnagyi egyenruhában Devecseri Gábor, a jóképű klasszika-filológus költő, és miért írt annyi jóházból való, okos zsidó polgárfiú annyi veszélyesen ostoba sztalinista-rákosista giccsel. Akinek megvan Moldova is valahogy,²⁶ Karinthy Ferenc, Kardos G. György is, egészen Bächer Ivánig.

Aki 1982 augusztusában a Marly-le-Roy-i Magyar Műhely-találkozón látta együtt Andrást Sándort, Határ Győzöt, Czigány Lórántot,²⁷ Szentjóbgy Tamást, Perneczky Gézát, Sipos Gyulát Erdély Miklóssal.²⁸ Látta Baránszky Lászlót New Yorkban, Karátson Endrét Párizsban, Földényi F. Lászlót Berlinben, és hirtelen azt hitte, Klaus Kinskit, pedig Kibédi Varga Áront a kissé korosodó hollandiai Mikes Kelemen Kör összejövetelén.²⁹ Aki tudja, hol van Berlinben a Storkwinkel 12.

Tudja, mi az.

Tudja, hogy Arthur Koestler, Agota Kristof, Ilma Rakusa, Anamaria Pop,³⁰ Tim Wilkinson, Vickó Árpád valamilyen értelemben magyar író – ahogy például Pyrker László³¹ egri érsek német író. Az Országos Széchényi Könyvtárban az *Új Könyveket* szerkesztve egy szobában ült Lakatos Andrással és Vajda Kornéllal, magyarul beszélgetett pár héttel halála előtt az akkor már eléggé mogorva Danilo Kišsel, és megvan neki Beatrice Tóttössy könyve, a *Scrivere Postmoderno in Ungheria*. Aki nemcsak látta, de olvasta is Pintér Béla darabjait, nemcsak hallgatja, de olvassa is a *Bélgát*, és el tudja dönteni, hogy (hozzájuk – meg bármihez képest) Sánta Ferenc kortárs író-e. Simon Márton kortársa-e.

Kortársa-e Szabó Zoltán és Cs. Szabó László, Jékely (–1982) és Kálnoky (–1985), Lesznai Anna (–1966), Tersánszky Józsi Jenő vagy Zilahy Lajos (–1974)? Aki Zilahy Károlyról nem csupán Németh *Kisebbségben* című esszéjében olvasott, és tudja, publikált-e verset a *Nyugatban* Hajnal Anna férje.³² Aki eldönti, van-e (nincs! Vagyis van. Vagyis nincs: vagy/is) vidéki irodalom,³³ gondolván Csorba Győzőre, Bertók Lászlóra, Fodor Andrássra. Inkább Ambrus Lajosra, Tözsér Árpádra, Szilágyi Istvánra, Lázár Ervinre. Akinek Orbánról nem mindig ugyanaz (mi?/ki?)³⁴ jut eszébe.

Jut eszébe Hernádi Miklós (*Otto*, 1982). Hernádi Gyuláról nem a blődli-tömkeleg, hanem a *Száraz barokk* (1967) és Jancsó – akiről végképp nem a blődli, hanem a *Szegénylegények*. Aki hozzáfért annak idején Méray Tibor és Aczél Tamás párizsi *Irodalmi Újságjához* – én alig –, és összevetette – én aligha – említettek sztalinista munkásságával. Aki Mérayt nem keveri Máraival, sem Aczél Tamást Aczél Gézával (mint állítólag Tar Sándor keverte volt az *Alföld* szerkesztőségében). Dénes (Deutsch) Zsófiát Dienes (Geiger) Valériával, Fekete Istvánt egyéb Feketékkel, Ungvári Tamást Ungváry Rudolf-fal, Dallos Sándort Dalos Györggyel, *A zöldköves gyűrű* szerzőjét a *Csilicsala csodái* szerzőjével.³⁵

Laertészt Laertesszel.³⁶

Horváth Jánost Horváth Mártonnal.

Tudja, mi a helyzet Szabó Magdával vagy Faludy Györggyel, meglepően jóban volt velük, meglehetősen jóban van a színvonalas lektúrral, nem smúzol, de nem húházik, nem gyárt belőle nagy ügyet. Aki (nem biztos, hogy látta őket, nem biztos, hogy el tudja képzelni, milyen érzés egy Puerto Ricó-i ház teraszán *cuba librét* iszogatni velük, mindenesetre) olvasta Ferdinandy Mihályt és Ferdinandy Györgyöt. Látta a *Vigiliában* Rónay Györgyöt (én nem), és, látta vagy nem (őket láttam),

elképzeli Juhász Ferencet az *Új Írás* szerkesztőségében, Szepesi Attilát az *Új Tükör*ben, Keszthelyi Rezsőt és Parancs Jánost a Magvető Kiadó egyik cellájában, Abody Nagyokat Nyerítő Bélát és Kuczka Mindenkinél!³⁷ Galaktika Pétert a Négy Évszakban. Végh Miért Beteg A Magyar Futball Antalt, Galsai Nők Lapja Pongrácot meg a többi kövér-cinikust Óbudán, a Siposban. Csurka Istvánt a debreceni vonat étkezőkocsijában rántottát rendelni. Rántottát falni. És mindez szöveg a számára, szöveggént olvassa. Csurka mint szöveg.

Irodalomtörténetet az írjon,³⁸ aki nem hagyja ki a Csurkát!

Eleget nézegetve a Nagy Színnyeit,³⁹ próbál *nem kihagyni*.

Akinek, végiggondolván, hogyan és miért folyt komor literátorok heves fölénklése Hamvas Béla műkedvelő regénye, a *Karnevál* megjelenésekor,⁴⁰ eszébe jut, mit írt Kerényi Károly saját ifjúkori versfüzete hátlapjára.⁴¹ Érti a nyugati magyar írók halálos sértődöttségét⁴² Határ Győzőtől⁴³ Kemenes Géfin Lászlóig,⁴⁴ és érzékeli, mit jelenthetett az *Új Symposion* Tolnai Ottóval, az *Echinox* Szöcs Gézával, mit tett a Papp Tibor, Nagy Pál, Bujdosó Alpár alapította-szerkesztette párizsi *Magyar Műhely* Weöres, Kassák, Szentkuthy vagy Füst (meg Joyce) irodalmi nyilvánosságba való visszavezetéséért és a neoavantgárd bevezetéséért. Tudja, hogy a *Magyar Műhely*nél Kemenes Géfin fordításában 1978-ban megjelent Ezra Pound hazai kiadását Vas István 1991-es haláláig sikerrel akadályozta, és a Vas képviselte, követői által rigorózusan továbbvitt „klasszicizálódás”⁴⁵ milyen érdekfeszítő képet (kíván) mutat(ni) a kortárs költészetről, a magát a *Nyugat* örököseként (termékenyen felfelé)értő *Holmi* versrovatában. Irodalomtörténetet az írjon, aki szisztematikusan olvas folyóiratokat.

Legalábbis lelkiismeretesen átlapozza.

Legalább tud róluk. Tudja, van-e hatásuk az olvasóra. Akinek megvannak a *Jelenlét* és *Harmadkor* számai, és utánagondol annak, hogy – a Juhász Ferenc-féle *Új Írás* (de miért pont az?) kivételével – épp a legújabb alapításúak (*A '84-es kijárat*, *Új Högyfútár*, *Nappali ház*, *Határ*, *Pompeji*) szüntek meg legelőbb. Épp a legtöbb újdonságot hozók, legszínvonalasabbak, -érdekesebbek, -fiatalosabbak, -radikálisabbak, -váratlanabbak.⁴⁶

Apropó Juhász, tudja, mit írt róla Bodnár György. Belenézett *Az újabb magyar irodalom 1945–1981* (Budapest, Gondolat, 1982.) című, *mindenki benne van, kivéve, aki nincs* opuszba, nézegette az *Atlasz. Magyar irodalom adat-tömkelegét* (szerk. Kelecsényi László Zoltán, Budapest, Athenaeum, 2000.), olvasta Gintli Tibor–Schein Gábor kétkötetes *Az irodalom rövid történetét* (Pécs, Jelenkor, 2003., 2007.), és a Gintli által főszerkesztett *Magyar irodalom* című monográfiát (Budapest, Akadémia, 2010.). Olvasta Király Jenő *Frivol műzsáját* (Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993), tudja, miként *hajolt az irodalom felé* Pomogáts Béla, nem keveri össze Gulyást (Pál) és Pásztort (Béla), vágja, ki volt Simonyi Imre kedvenc futballistája,⁴⁷ és miként írt Kiss Ferenc (Csoóri és Kosztolányi mellett) Varga Zoltánról.⁴⁸ Mit Barta János Aranyról.

Klaniczay Tibor Zrínyiről, Szegedy-Maszák Mihály Kemény Zsigmondról, Szajbély Mihály Asbóth Jánosról, Devescovi Balázs vagy Gángó Gábor Eötvös Józsefről, Nagy Miklós vagy Szilasi László Jókairól. Szilágyi Zsófia Mórincz Zsigmondról,⁴⁹ Láng Gusztáv Dsida Jenőről, Csűrös Miklós⁵⁰ Kodolányi Jánosról, Bazsányi Sándor Nádasról, Horváth Iván és Kőszeghy Péter Balassiról, Kecskeméti Gábor a magyar neolatinokról, Poszler György és Havasréti József Szerb Antalról, Lengyel András Juhász Gyuláról vagy Ignotusról.

Somlyó Györgyöt apjáról vagy *A lesütött szemű emberről*.

Király György Thaly Kálmán kuruc balladáiról. Reményi József Tamás Hajnóczyról.

Spiró György Nagy Lajosról.

Rába György vagy Sipos Lajos Babitsról, Stoll Béla, Tverdota György vagy N. Horváth Béla József Attiláról.⁵¹ Margócsy István Petőfiről.

Aki, mint Margócsy *margináliáiban*,⁵² régiek *mellé* tud és mer *válogatni* kortárs szerzőket. Választani kortársai közül. Aki hallgatta Németh G. Bélát a Bölcsészkaron Gárdonyi verseiről beszélni.

Király Istvánt Adyról, Szörényi Lászlót a delfinekről.⁵³ Egyáltalában, érzi, miféle helyzetben van a mai magyar irodalom a potenciális befogadó szempontjából: mi a szerepe a közoktatásnak, miként tünteti el az óvodától a bölcsészkarig a rendszer az irodalomnak azt a szeletét, mely nyelvezetében, kérdéseiben, tematikájában a legesélyesebb arra, hogy megszerettesse az olvasást.⁵⁴

Gender?

„Mígnem én Debora felkelék”?⁵⁵

*Causae et curae?*⁵⁶ Azért egy-két kérdőjelet kivettem, nem?

Irodalomtörténetet az írjon, aki képben van, hogy az egypártrendszerhez képest mekkora befolyással bír a kultúrpolitika irodalmi ügyekben, miképp (dez)informál a média, mi a szerepe az eltérő tökeerővel bíró kiadóknak és terjesztőknek, és hogyan hat vissza mindez konkrétan az írókra.⁵⁷ Tudja, milyen *érdekes* (, hogy miből és mitől lesz) a siker, és végiggondolja, miféle (félre)értésen alapul Wass Albert vagy Márai Sándor heves hazai és nemzetközi posztumusz visszhangja. Tudja, mit szól, miként szól hozzá az irodalmon kívüli *politikailag korrekt* beszéd ahhoz, hogy Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténeti összefoglalójában (1945–1991) nem említi Kertész Imrét, az ugyanahhoz az iskolához tartozó Szirák Péter pedig monográfiát ír róla.

És megérti, miért lesz mindkettőből botrány.

Hogy mit (és miért) szól Kertész Kulcsár Szabóhoz és Szirákhoz, és ők mit (és miért nem)⁵⁸ Bezeczy Gábor *Irodalomtörténet a senkiföldjén* (Budapest, Kalligram, 2008.) című könyvéhez.⁵⁹

Az fogjon irodalomtörténetbe, aki, miközben szívvel-lélekkel figyeli újabb, s akár régebbi kritikusk írásait, „például, csak a B betűsöket említve,⁶⁰ Balázs Eszter Annáét, Bárány Tiborét vagy Benyovszky Krisztiánét”.⁶¹

Bán Zoltán Andrást.

Bartal Mária, Bartha Katalin Ágnes, Balogh Piroskát.

Bednaries Gábort,⁶² Bazsányi Sándort, Bakcsi Botondot, Báthori Csabát, Babarczy Esztert, Bíró-Balogh Tamást, Bene Sándort, Bedecs Lászlót, Balázs Imre Józsefet, Beck Andrást, Bényei Tamást, Bombitz Attilát, Bengi Lászlót, Boka Lászlót, Berta Ádámot, Bagi Zsoltot, Beke Zsoltot, Boldog Zoltánt, Borbély Andrást,⁶³ kíváncsian várja, mikor találkozik valamelyikükkel a prózaforulat-elmélet⁶⁴ revíziójával. Bodor Béla? Benkő Krisztián?

Ők megírták volna!

Bezeczy? Havasréti?

Szilágyi Márton?⁶⁵

Dánél Mona?⁶⁶

Harkai Vass Éva, Visy Beatrix, Darabos Enikő? Keresztesi József, Lőrincz Csongor, Gaborják Ádám, Lengyel Imre Zsolt? Hites Sándor, Fodor Péter, Sipos Balázs, Lapis József?⁶⁷

Az fogjon irodalomtörténetbe, aki, mint Ottlik, olvasott Kolozsvári Grandpierre-regényeket, mert én nem. Érzékeli, milyen (Ottlik *Iskolájához* mérhető) hatással bírt a maga idejében Konrád György *A látogatója*, Fejtő Ferencsel pedig nem József Attiláról beszélgetett a kilencvenes évek elején, a *Magyar Narancs* Mészöly utcai szerkesztőségében. Apropos Mészöly, átlátja, hogy a magyarok hetvenes években Konráddal, Eörsivel, Dalossal és Harasztival kezdődő, Kertész Nobel-díjáig felfutó németországi recepciója miként alapoz meg mai sikereket, és miféle kulcsszerepet játszott ebben Mészöly Miklós. Aki saját fülével hallotta, ahogy, mintha egyenest neki szánák, Réz Pál maró gúnnyal beszélget Domokos Mátyással róla – és nem feleli.

Nem feleli Mészölyt.

Amint nem feleli Lukácsot sem. Lukács György szerepét⁶⁸ – de megvan neki *A modern dráma fejlődésének története* I–II.⁶⁹ és a *Nagy orosz realisták*.⁷⁰ Van a polcán néhány *Nyugat* (az 1919. febr. 16.–márc. 1-i Ady-émlékszám és az 1938. októberi, Karinthy emlékére), legalább egy *Jövendő* (1905), *Szerda* (1906), *Eszterdő* (Hatvany Lajos, 1918), *Husadik Század* (Jászi Oszkár, 1918), *Egyetemes Philologiai Közlöny* (Förster Aurél, Kerényi Károly, Koszó János, 1925), *Napkelet* (Tormay Cécile, 1930), *Tanú* (Németh László, 1936), *Argonauták* (Hajnal Anna, Trencsényi-Waldapfel Imre, 1938), *Újhold* (Lengyel Balázs, 1946), *Valóság* (a Népi kollégiumok folyóirata, Lukács Sándor, 1948).

A *Csillag*⁷¹ Sztalin halálát bejelentő 1953. márciusi száma.

És kapásból megmondja, hogy ebben Illyés, Veres Péter, Szabó Pál és Németh László közül ki nem szerepel.⁷²

Akinek megvan a Vajthó László szerkesztette 1930-as *Mai Magyar Múza* és Utassy Dzsó első kötete, a *Tüzem, lobogóm!* – nem föltétlenül 69. XII. 10.-i dedikálással, és a *Himfyn* és az Obsitoson túl is otthon van Kisfaludy Sándort és Garay Jánost illetően. Tudja, hogy Tamkó Sirató Károly *Bőrönd Ödön* Charles Tamko jegyzett francia avantgárd költő, hogy az „egyetlen verset” (*Kormányeltörésben*) író Domonkos István svéd teniszező. Eltalálja, hogy Vámos Miklós első, 18 éves korában, az *Új Írásban* közölt novelláját, a *Kisfiúk és nagyfiúkat* Déry Tibor, Lengyel József és Vas István közül melyik kettő üdvözölte lelkesen, és hogy ki írt *Miért szép?* címmel⁷³ Henry Moore 1952–53-as szobráról, a *Király és királynőről* az 1974-es *Fiúk Évkönyvében*. Aki olvasta Könczöl

Csaba Tükörszobáját.

Sipos Gyula/Albert Pál *Alkalmakját*, Somlyó György *Philoktétészét*, Béládi Válaszutakját, Horváth Iván *A versét*. András Sándortól és Fodor Gézától bármit. Láta Bata Imrét az *Élet és Irodalom* főszerk. szobájában, Bellát mint versrovat, csöndeskén üldögegni Kalász Mártont az *Új Írásban*, terpeszkedni a *Kortársban* Kovács Sándor Ivánt, és emlékszik, hogy, lévén szocializmus, itt két vers-szerkesztőre is futotta: Takács Imre és Tornai József betűrendben foglalkoztak a kollégákkal. A-tól K-ig az egyik, onnan a másik.

Tornai K-ig és Takács K-tól. Vagy fordítva?

Páskándi Géza levágatja a haját, ez megvan? Páskándi törzskocsmája? Ismer sok-sok NB II. keleti csoport-beli, minden esélyét elívó, elszóró-elszórakozó lokális sztárköltőt, és tudja, hogy a magyar irodalom – mint a magyar futball – egyrészt *régi dicsőségünk*, másrészt (mennyivel) több önmagánál.

(Jóval) több.

1983-ban, Illyés *Vízügyi Hivatal* Gyula halála évében kirúgták Kulin Ferencet, a *Mozgó Világ* főszerkesztőjét – mely lap nevét Illyés verséről kapta, noha az akkoriban indulók zöme épp az illyési képviseletiséget kontraktarírozta: emlékeznie kell rá, miként történt mindez.

A kedd délutánonkénti nyüzsgésre a lap Bertalan Lajos utcai szerkesztőségben.

Tudnia kell, milyen (szomorú üggyé vált) a *Hitel*, és miféle irodalmon kívüli hatalmi aspirációk, frusztráció, pozícióföltés intézte el 1997-ben *einstanddal* a *Magyar Naplót*. Járt Tatára és Szigligetre, 1982 óta nyaranként részt vett a József Attila Kör műfordító-szemináriumán,⁷⁴ tudja, mit jelent Mihályi és Bagolyirtás. Ott volt 1985. május 15-én az Astoria Szálló halljában az Örley-kör alakulásánál, és látta egy asztalnál... soroljam? Erdély Miklóst Ottlikkal, Mándyval és Nemes Naggyal, Mészölyt Hekerlével, Balassával és Csajka Gábor Cypriánnal, Csengeyt Balaskóval, Kőbányai Jánossal és Tábor Ádámmal.⁷⁵ Ott volt a Vigadóban az Írószövetség 86-os közgyűlésén, a Szépírók Társasága előzménye, a Lépcsőházi Társaság első összejövetelén. Vagy nem volt ott, mégis tudja, milyen volt. Láta 85-ben a PeCsában Jeles András Monteverdi Birkózóköre Dobozy Imre 56-ot gyalázó *Szélviharjából* készült előadását, és nem szabadul az emléktől. Emlékszik Baka István riadt pillantására egy kis szegedi panellakásban, meg arra, ahogy Sziveri János terpeszállásban szavalja a Vigadó színpadán a verseit, és nem szabadul mindettől.

Emlékszik Sziverire.

Láta molyolni Hubay Miklóst a PEN-klubban és Szakonyi Károlyt írószövetségi választmányi ülésen, Szász Imrét a PEN-klubban és Göncz Árpádot írószövetségi választmányi ülésen. Figyelte borzongva, ahogy totál elázott középkorú népi költők gazsulálnak-ratkójoskáznak a nyolcvanas évek közepén a Fiala Művészek Klubja éttermében,⁷⁶ hallotta Csoórit a rádióban arról, hogy miért nem tegezze vissza Illyést,⁷⁷ és eleget (persze mi elég?) ült borpecsés asztal mellett Bogdán Lászlóval. Temesivel. Aki érzékeli, mit jelentett Hekerle László a nyolcvanas évek közepén, és miféle fagyos, sarkkörüi légkör keletkezett Farkas Zsolt körül a kilencvenes évek közepén. Tudja, hogy Farkas néhány, Balassáról,⁷⁸ Tandoriról, Lengyel Péterről, Nádasról, Szegedy-Maszákról, Esterházyról írt tanulmánya nélkül gyökeresen más volna a helyzet – miként más volna akkor is, ha Hekerle nem hal meg 29 éves korában. Emlékszik, ahogy Hekerle *bátor* Nagy László-előadása után Ágh István (nem Stefan Zweig magyar fordítása) gorombán anyázva beszólt neki egy étteremben, az 1985-ös debreceni Irodalmi Napokon. És látta, ahogy másnap délelőtt az *Alföld* szerkesztőségében a csizmás Nádudvari Nagy János parasztköltő a lakkcipős Mándy Iván urbánus íróval közös barátjukról, Szabó Istvánról beszélgetnek.

Amíg ki nem derül, hogy nem ugyanarról a Szabó Istvánról van szó.

Irodalomtörténetet az írjon, aki beszélgetett a Lukács cukrászdában Mándyval arról, hogy a régi foci volt-e a jobb. Vagy nem.⁷⁹ Vagy a Művészen. És el tudja dönteni, hogy a régiek-e a jobbak, vagy a maiak. Aki játszott együtt az írók futballcsapatában Ágoston Zoltánnal és Sajó Lászlóval, Wirth Imrével és M. Nagy Miklóssal, Mélyi Józseffel és Gyurgyák Jánossal. Körösi Zoltánnal. Egyáltalán: *játszott együtt*. Miután külön játszott.

Mielőtt külön játszott volna. Láta eleget Odoricsot a szegedi Mojo kávéházban deKONferenciát szervezni, és Jánossy Lajossal röhögni, asztalon táncolni a kishegyesi Dombosfeszten. Aki szerint egy Mészáros Sándor pályáját leíró irodalmi itinerárium⁸⁰ magában bizonyíték arra, hogy az irodalom egyközpontúsága nem főváros-központúságot jelent,⁸¹ és kiveszekedte magát Marno Jánossal kollégákról, viszonyokról, csodálkozva azon a céllövőn, aki nem

tud nem telibe találni.

Noha mindig mellé lő, a célba vett *melletti* szélső(séges) táblát trafálva telibe.

Irodalomtörténetet az írjon, akinek van hozzá kedve-türelme.

Aki akar.

Élvezi.

Szórakoztatják a kánon körüli hatalmi játszmák.⁸² Aki, mint Michel Murat, az irodalomtörténettel kapcsolatban „se nem polemikus, se nem apologetikus”, abból indul ki, hogy ez is „intellektuális és társadalmi építkezés eredménye”, főleg a bizalmatlanság, „lehetséges elkülöníteni egymástól a konstruktív és a gyanakvó álláspontot”. Aki olvassa eleget Péterfy Jenőt és Gyulai Pált: hogy miként ír Hatvany Lajos *Gyulai Pál estéről* (*Nyugat*, 1909/24) és Németh G. Béla Péterfyről.

Olvasta Szerb Antal és Babits összefoglaló könyveit, Schöpflint, Benedek Marcellt⁸³ és Pintér Jenőt. Toldyt. Osvátot Papp Dánielről – vagy bárkiről –, Pap Károlyt – vagy bárkit – Osvátról.⁸⁴

Olvasta a hetvenes évek Csoóri-esszéit, sütőandrásozott, nagylászlózott is, s ha nem, érti mégis, hogy ez mit jelent, mivel pontosan emlékszik, milyen arcot vágott Nemes Nagy Ágnes arra a szintagmára, hogy Nagy László,⁸⁵ s egyáltalában: emlékszik, milyenek voltak az *Újhold-Évkönyv* szerkesztőségi ülései a nyolcvanas évek második felében Nemes Nagy lakásán. Mindezek nélkül bajos. Nehezen fog sikerülni.

A kritikavita⁸⁶ áttekintése nélkül. A *Spenót*⁸⁷ és a *Sóska*⁸⁸ nélkül. *A magyar irodalom története*i nélkül.⁸⁹

Irodalomtörténetet az írjon, akinek megvan a Heinrich Gusztáv szerkesztette *Egyetemes irodalomtörténet*,⁹⁰ és néha lefűjja róla a port. *Szépirodó* (mint Arany, Babits, Szerb Antal, Czesław Miłosz vagy Márton László),⁹¹ aki képes *együtt látni*. *Szépirodó*, aki hajlandó békésen (mint Weöres a *Három veréb hat szemmel*ben) vagy harcilag (mint Határ Győző, lásd *Irodalomtörténetét*, vagy az *Újhold-Évkönyv* 1988/2-es számában *A nemzeti hamistudat* című vitacikkét) radikális kánonalakító gesztusokra. *Szépirodó*, aki (mint Tandori) nem(igen) javasol alakítást a kánonon,⁹² de műve (a leg)radikális(abb) javaslat. Tudja, hogy közös elbeszélésekről beszél, együtt beszélnek el, amiről szó van, ha mégúgy elbeszélnek is egymás mellett. Kórus, együtt zeng érvényesen, ha mind külön mondja is a magáét, és nincs az a vékonyka hang, amely az összhanghoz hozzá ne adna. Az írjon irodalomtörténetet, aki *túlzottan* nem ír – mint Osvát Ernő vagy Ilia Mihály –, vagy aki (mint Vajda Endre Határ Győző szerint) nem akar „egy másodlagos irodalom Saint-Beuve-je lenni”. És belegondolt abba, hány szerzőt ismerne egy 1882. október 23-án⁹³ készített ilyesfajta, cirka 666 nevet soroló lajstromból. Aki tud nagyjából mindent.

Látja – mert én nem.⁹⁴

Ilyen persze nincs. *Egybelátni*, érdeklődően látni érdektelen. Az érdekes olvasat teremti az érdekes irodalmat: minden hozzá- és újraolvasás variál, hozzátéve elvesz, megerősíti vagy aláássa, megdönti, újraszervezi a konstrukciót. Ennek megfelelően hozzám tartozik: *ennek megfelelően* tartozik hozzám. Hogy annyi magy. irod. létezik, ahány olvasat, az túl egyszerű; az egészet a leírt szövegek szövete adja ki, viszont a saját olvasat hasítja le az egészből a maga részét. Akkor járok el (a magam szempontjából – és említs más szempontot!) jól, ha radikálisan kritizálok, konkrétan nem olvasom el a nem olvasandó részét.

Miközben mégis olvasom. *Ez* a kritika.

Mert bár csupán egyike lehetek ama hat indiai vaknak, akik az elefántot megtapasztalando, óhatatlanul a test egyetlen részét, mondjuk, az ormányát fogdosva, becsszóra kényszerülnek elhinni (nem azt, hogy ténylegesen létezik ilyen állat, de) hogy az egy cső (vaskos/hosszú/lapos /lágú/kemény stb.). Mindenki mások külön-külön tapasztalatára szorul, részenként el(ö)olvassák egymás számára az egész elefántot. Leolvadva a metaforáról, összefoglalóm-gyorstalpalóm igazságát leginkább a tömörked kisigazságtalanság teszi ki. Irodalomról beszélve például nem tekint el a (kultúr)politika alakulásait, változásait jelző korszakolástól⁹⁵ (1963, 1968–72, 1975, 1983, 1989).

Tehát:

1. A kilencszázhetvenes/nyolcvanas/kilencvenes évek és az új ezred-elő magyar irodalma a hatvanas évtizedben kezdődik. A hatvanas évek elejétől (1.2) a hetvenes évek közepéig történő jórészt *underground* mentalitásváltás átalakította az irodalom(ról való beszéd, a befogadás) szerkezetét, az utóbbi 40 évben írottakat ez a váltás rendezi el. Művek a belőlük szőtt hálóban léteznek magukban, így valamennyi játszik – ha nem is mindig tudja, milyen posztion mit. Paradox, hogy azok is, amelyek

egymást olvasni képtelen beszédmodokban gyökereznek. Játékba hozandók, lehetőséget kell kapniuk, így szerepelnek ugyanabban a bajnokságban zseniálisak és csapnivalók, egymástól durván eltérők. Olyanok is, amelyeket olvasni sem volna szabad. Legalábbis szerintem. Legalábbis ebben az írásban. A kánon eltérő jellegű és erősségű javaslatok versenyéből, egymásra hatásából alakul.

1.1 „1963”: Kennedy-gyilkosság. Politikai-hatalmi konszolidáció, amnesztiával kiengedik a börtönből Bibó Istvánt. Borbándi Gyula szerint Illyés visszatérése az irodalmi életbe és Csoóri *Tudósítása a toronyból* „egy új korszak kezdete”. Nem inkább Weöres *Tűzkútja*? Déry (1961-ben szabadul): *Szerelem*, Örkény: *Macskajáték*, Illyés: *Kegyenc*, Juhász: *Babonák napja csütörtök: amikor a legnehezebb*, Sánta: *Az ötödik pecsét*, Lukács: *Die Eigenart des Ästhetischen*. Ionesco: *A király halódik*, Semprún: *A nagy utazás*, Edoardo Sanguineti: *Capriccio italiano*. Jancsó Miklós Lengyel József novellájából készült *Oldás és kötés*ében Latinovits, Domján Edit, Ajtay Andor, Szakáts Miklós mellett föltűnnek fiatal művészek is, pl. Csoóri Sándor, Konrád György, Mészöly Miklós – aki a havilappá váló *Jelenkorban* kezd Tüskés Tibor fölkérésére publikálni. Szervez is: „Beszéltem Nemes Nagy Ágnessel, küld egy rövid eszmefuttatást a modern vers problémájáról, Lengyel Balázs Áprilyról (...). Értésítettem Mándyt, Ottlikot, Gera [György –1977, műfordító] francia anyagot (beszámolófélet) készít.”⁹⁶ A *Jelenkor* hozza *Az ablakmosót*, bemutatják Miskolcon, rendező Ruttkai Ottó. Két előadás után betiltják, Pándi Pál (–1987) a december 6-i *Élet és Irodalomban* megtámadja (*A tagadás tagadása*). Aczél György (–1991, akkor műv.min.h., az MSZMP KB tagja) szokásos riportján üvöltözik, a következő évben Tüskést leváltják. Az ekkor készült *Feljegyzések a Jelenkorról* szerint „nem veszik észre, hogy miközben állandóan azt hangoztatják, hogy a provincializmus ellen harcolnak, a legprovinciálisabbak, büszkéek arra, hogy a magyar »Ionescót«, Mészöly Miklóst közlik. (Ionesco biztosan nem ambicionálja, hogy a francia Mészöly legyen)”. Ez amúgy stimmel. Viszont Mészöly (levele Tüskésnek, december 24.): „Összbenyomásom: erősödik a kritika, de nem jár vele együtt adminisztratív intézkedés. Kardos [György –85, 1961-től a Magvető igazgatója] azonnal felhívott telefonon, közölte, hogy semmi változás nem állt be a kapcsolatunkba; a könyv jön; sőt, novella-kötet is, utána. Az ÉS azonnal cikket kért, bármiről. Komlós [(!) János 1922–80, 60-tól a pártlap kulturális rovatának vezetője, a hetvenes években vérfagylalón humorizál a tévében] üzent, hogy adjak tárcát a Népszabadságnak... / Fura világ. / Nagyon szeretném tudni, hogyan zajlott le a találkozó a bajszossal [Aczél]. Kaptatok direktívákat? Leveledből úgy veszem ki, hogy személyemre vonatkozóan igen. Rosszul sejtem? De mindenképpen: talán jobb, ha most mellőzöl, csakugyan. (Apróság: Pándi levelet írt Aczélnek, hogy úgy hallja, a cikke nyomán adm. intézkedéseket, letiltást stb. akarnak tenni ellenem; s ez ellen tiltakozik, mert ez megsértése a szocialista kritika komolyságának...) Egyem a lelkét. Még a morálra is rászorítjuk őket...”

2. A *helyzetet*, az irodalom most látható képét, a beszédmodok és beszélők közti erőviszonyokat, a stabilnak tűnő, új javaslatoktól eltekinteni látszó, alig mutáló irodalmi rangsort a kánonban egyáltalán nem szereplő magyar (új)avantgárd (2.1) alapozta meg, járta ki. Ezek az „1963 és 1975” között készült, (2.2) nem kizárólag irodalmi művek (2.3.) játszották a faltörő kos szerepét (2.4) a korabeli, bevehetetlennek tűnő irodalmi *establishment* védőbástyaival szemben. Folyamatosan az illegálisba szorulva, a kommunista hivatalosság és a népnemzeti hivatás(tudat)os ellenzék halk, (2.5) de egyöntetű repressziójától, ellehetetlenítésétől, (2.6) a politikailag semleges polgári/nyugatos/újholdas „esztétisták” fenntartásaitól, közönyétől (2.7) övezve. És a reménybeli olvasók tájékozatlanságától (az akciók és a textusok alig hozzáférhetőek), értetlenkedésétől (*üres jel*, napi ügyekre deklaráltnak nem referál, magát politikailag nem hozza helyzetbe), gúnytól (válasz a polgárpukkasztásra) kísérve. A neoavantgárd – ha „1968 és 1972” között jelentek is meg írások, könyvek, lásd: 5. – egyrészt tehát a többé-kevésbé bevett irányzatoktól háttérbe szorított, kiszorított helyzetben volt, ugyanakkor kívülről *különösképp* visszhangzott, és a jelenből olvasva, a korabeli publikációkat lehetetlen nem ez előtt a háttér előtt látni. A klasszicizáló, 19. századias, realista hivatalos értékrend kontextusában a pusztá szubverzivitás is értéket jelentett. 1975 körül megjelennek a magyar neoavantgárd csúcsteljesítményei: Mészöly: *Alakulások*, *Film*, Erdély: *kollapszus orv.* és Tandori: *Egy talált tárgy megtisztítása*. Az avantgárd *egyszeri* gesztusok sorozata, csak az új elfogadható, újabb s újabb csúcscok, az abszolút csúcs után pedig sSemmi (mint Zidane a vb-döntő – és Materazzi – után): valóban a csúcs egyben a vég.

2.1 Kedvenxc szerzőim. Mondanám, de írásomnak nem engedem mondani, hogy nem pusztán a beszédmodváltás miatt: radikálisan újat hoztak, de a történetiségből kiemelve is fontosak (2.1.1). Váratlanok, szubverzívek, humorosak, pengeélesek. Aki *gyorsan* meg akar bizonyosodni erről, nézze

meg Szentjóbý *Kentaurját*. Mondom viszont, hogy azt szeretném, ha ez az írás arról a méltánytalanságról szólna, ahogyan őket az óvatosság, féltékenység, rossz ízlés, művészetén kívüli megfontolások egyszerűen kiretusálják az irodalomtörténetből. Ha nem megy, legalább relativizálják.⁹⁷ Igen ez van *legalább*.

2.1.1 Kassák Lajos mint *Pusztaszabolcs*: „amely, tudjuk, fontos csomópont és átszállóhely, de azért kulturális vagy idegenforgalmi szempontból, hát, hm, nem kiemelkedő” (Kálmán C. György előadásából a Szépirok Társasága *Újraolvasott negyedszázad* című konferenciáján). Igen, de mégiscsak ott folyik az át(szá)állítás, és a Csillagok⁹⁸ dacára sem Egerben.

2.2 A beszédmódváltás horizontjának szélén nem az 1963-as *A pálya szélén* (Mándy), inkább az 1963-as *Intarzia egy szétlőtt XX. századi freskó törmelékeiből* (Balaskó) áll. A dátumok inkább politikaiak, mint poétikaiak, „1963” – az ötvenhatosok amnesztiája, „1968” – Prága, Párizs, új gazdasági mechanizmus, „1972” – resztalinizáció, „1975” – művészek disszidálási hulláma stb.

2.3 „Először is mozgófilm, amely nem mozog. Másodszor hangos film, amelynek a kétharmada süket. Mindehhez le van választva a világról: annyi az egész, hogy járókelők vannak megállítva a Moszkva téren, az első blokkban a szereplők állnak és mögöttük mozog a tér. (...) Totál egyformák lettek.” Hajas Tibor filmjéről, a 76-ban forgatott *Öndivatbemutató*ról. Ungváry Rudolf: „Miközben én még azon tűnődöm, hogy melyik választ várod...?. Beszélgetés Hajas Tiborral 1980-ban”, *Orpheus*, 21., 1999. tavasz.

2.4 És e szerzők szerepüknek megfelelően réseket ütöttek a kultúrpolitika védfalán, melyen keresztül a következő nemzedék komoly helyzeti energiával áttört. Maguk a faltörők mindig felmorzsolódnak, szétzúzódnak, elhasználódnak, súlyos sérülések nélkül nem jutnak át.

2.5 Kevés a hangos botrány. Legjelentősebbek a színházcsináló Halász Péterék kiebrudalása és a Galántai Györgyék balatonboglári akciója körüli retorziók, lásd ehhez is az Artpool Művészetkutató Központ honlapját.

2.6 Balaskót, aki belülről szavalta kívülről Nagy László költeményeit, a barátainak hitt népiek a háta mögött kimosolyogták. Sok a hit. Nemes Nagy dilettánsnak tartotta Erdélyt, aki úgy hitte, barátja Ághnak vagy Pilinszkynek. Hajas Tiborról Aczél György – lásd másutt...

2.7 „...az új tapasztalattal szemközt nemcsak a nyilvánvalóan rendeltetettségre, küldetésre berendezkedett lírai szerepek bizonyultak átvehetetlennek, hanem a klasszikus modernség esztétista szerepvilága is.” Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Budapest, Argumentum, 1994.

3. „1975” körül az avantgárd fölszámolódik/fölszámolja magát. Mészöly inkább több, mint kevesebb sikerrel mesélni, Tandori inkább kevesebb, mint több sikerrel fecsegni kezd,⁹⁹ további életműük definíció szerint posztmodern. Erdély fordulata teoretikus, mint író *kivonul*, publikálásra alig tesz kísérletet. Mintha várna, amíg „a közönség ismét csak kénytelen – persze ideiglenesen – megjavulni”.¹⁰⁰ Mint Hajas (ő egyenest az életből vonult ki)¹⁰¹ és Balaskó, akinek első kötete csak 1985-ben jelenhet meg (3.1). Többen kiiratkoznak Magyarországból: Szentjóbý¹⁰², algol lászló (3.2), a Halász Péter- és Bálint István-féle színházcsinálók (3.3), Baksa-Soós János (3.4), néhányuk a nyelvből is, Najmányi László és Molnár Gergely rituálisan elégetik magyarul írt műveiket. De a fölszámolódás egyben hagyománnyá válás, élcsapat/előörs-beállítás mint hagyomány: a maguknak helyet találó újabb beszédmódok az addigiakat tovább tolva, bemozdítva, a hagyományba nyomják. A posztmodern a hagyományba utalta a neoavantgárdot. (Ez az *aufhebung* az experimentális irodalmat nem szünteti be, avantgárd és kísérleti irodalom nem szinonimák – lásd például Szkárosi Endre művét.) A tradíció alakulások sorozata, így alakul folyamatosan mindannak szerkezete, ami réginek minősül, de és minden *újabb* is, új, erős költők belépésével, lásd ehhez a *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*¹⁰³ antológiából 666 999 című írásom.

3.1 A szövegekhez való hozzáférés siralmas. Reprezentatív válogatás csupán a *Szógettő. Válogatás az új magyar avantgarde dokumentumaiból* antológiájában olvasható (*Jelenlét*, az ELTE BTK irodalmi-művészeti folyóirata, szerk. Császár László–Kukorelly Endre, 1989/1–2, 14–15. szám. Az anyagot gyűjtötte Papp Tamás).

3.2 Költő mint III/III-as spicli. Egy költő (algol lászló), újjélandi pszichoanalitikus (Hábermann Gusztáv) és ügynök (Pesti Zoltán) részletes, invenciózus, értő beszámolóit feledésre ítélte kulturális eseményekről. Ez igazán III ügy. Lásd ehhez (is) Najmányi László: *Downtown Blues. Halász Péter emlékére*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2006.

3.3 Kassák Stúdió, Lakásszínház, Dohány utca, Squat Theatre, New York, West 23rd 256.

3.4 A Galántai által alapított balatonboglári kápolnaműteremben „tudtak együtt megmutatkozni az új avantgárd törekvések: képzőművészeti kiállítások, akciók és események, happeningek, színházi alkotások, koncertek, felolvasások stb. A kápolnát, többévi küzdelem után 1973-ban a pártállamnak szokásos aljas módszerével sikerült bezáratnia, Galántait és másokat meghurcolnia, külföldre üldöznie, föld alá szorítania”.¹⁰⁴ A Kex együttest felbomlasztják, Baksa-Soós is emigrál.

4. Az „1963 és 1983” (Illyés halála) közötti beszédmodok (hivatalos szocialista realista, hivatalos-hivatásos ellenzéki népi, nyugatos-újholdas polgári, neoavantgárd) közül a népiek helyzete a legerősebb. Kádárista írók *nincsenek* (írók nincsenek) (4.1), régi szocialisták/kommunisták (Dérytől Lengyel József, Vas Istvánig) fél-kényelmes fél-ellenzékben (4.2), a polgáriak épphogy visszaszédelegnek (4.3), Kassák (szintén kommunista volt) nem *Wagner maszkjában* folytatja, Szentkuthy sem a *Prae*-t, és nincs nyoma, hogy Méliusz József vagy Sinkó Ervin avantgárd poétikája bármi hatást mutatna. A neoavantgárdot minden másfajta beszédmód negligálja.¹⁰⁵ A népiek politikailag definiálódnak, folyamatos egyeztetésben komoly helyeket foglalnak el (lapfőszerkesztők), a hierarchia, csúcsán a karizmatikus vezető Illyéssel, kompatibilis az ázsiai típusú, piramisszerű bolsevik hierarchiával. A hivatalosság kvázi elismeri – őket ismeri el – ellenzékének (4.4), amíg komoly életművel bíró nagyjaik élnek, erős a hatásuk a társadalomra és a döntéshozókra (4.5). „1983”: „Amikor ez a könyv elhagyja a nyomdát, a népi irodalom és politikai gondolkodás nagyjai közül Magyarországon már senki sem él”, rögzíti Borbándi Gyula monográfiájában.¹⁰⁶ Az elsősorban az irodalmi beszédbe beálló fordulat számukra mégis váratlan és feldolgozhatatlan, ezért folyamatos az elkeseredett, sértett, összeesküvés-elméleteket szülő értetlenkedés: csak válaszol(ná)nak(, ha kérdeznék őket),¹⁰⁷ kérdés nélkül is. A magában-beszéd és kinyilatkoztatás nem párbeszédképes.

4.1 Adott Moldovától Csurkától a sor, Gyurkó László, Garai, Váci,¹⁰⁸ a *Tűztánc*, a *Tiszta szigorúság* antológia (1958 és 1963); bizonyos értelemben valamennyien azok (vagyunk, például én 4.1.1).

4.1.1 Épp csak „nincs bennem szeretet” hozzá. Vegyük ehhez Kertész Imrét vagy Esterházyt.

4.2 „Amennyire én kommunista voltam, annyira kommunista vagyok ma is”, *nyilatkozta* Vas egy rádióinterjúban.

4.3 Nemes Nagy „kicsit lusta” (Mészöly Tüskés Tibornak, 1963. ápr. 16., id. kiad.). Lelassultak. Szabó Magda túlgyorsult.

4.4 Az „urbánusokat” nem. A hatalom, legitimációs deficitje miatt, használja a *magyar nép/nemzet* legitim (4.4.1) képviselőit. A háború után elsősorban a Zsolt Béla szerkesztette *Haladásban* a népiek ellen „az a mocskolódo zszurnalizmus folytatódott, amelyet a baloldali és zsidó származású írókkal szemben előzőleg a szélsőjobboldal művelt” (Borbándi, id. kiad., 414.). Illyés, a feszültséget oldandó, 47 tavaszán találkozót szerveztetett Révaival, amelyen Lukács György és Németh László is részt vett. Az 1958-as *A „népi” írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása* utáni vita lecsengésével „amolyan kényszerű együttélés alakult ki kommunisták és népiek között” (Borbándi, id. kiad., 488.)

4.4.1 Innen olvasva kulcskérdésnek tűnhet, hogy a népieknek választások stb. híján mi adta a legitimációt? Semmi. Ezt a kulcsot akkoriban nem is keresték, önkinevezés folyt, és az értelmiség egy része ezt jobb híján elfogadta.¹⁰⁹

4.5 Igazából *soha nem volt úgy*: a népiek szerinti Petőfi–Ady–József Attila fővonulat (nem Arany! Ez nagyon nem az, amiről Barta János beszél *Kozmopolita költészet. Szélgjegyzetek Arany János verséhez* című töredékében: „A nép. Ezzel a fogalommal kell kezdenem. Az alap, amelyből kiindulhatunk, amelynél mélyebbre már nem mehetünk”)¹¹⁰ politikai tézis, nem irodalom-immanens. De a neoavantgárd nagyjából az *undergroundban* múlt ki (disszidáltak, marginalizálódtak), a polgáriak nemigen szóltak be(le), kevésbé látszottak, életművük volumene amúgy is csekély, a súlyos ötvenes évek alatt vékonyra lapult, a *Mozgó Világ* körül „1975” után indulókat pedig ügyesen fiatalíró-státusban tartották sokáig. A Nagy László-féle népi-szürrealista, metaforákat halmozó, utalgatós versbeszédnek főként politikai (tömeg)hatása volt.

5. Az „1968–1972” közti relatíve liberális pillanatban néhány az új avantgárdhoz olvasható első kötet és antológia jelent meg Tandoritól, Petri Györgytől, Csaplártól, Dobaitól, Oravecz Imrétől, Keszthelyi Rezsőtől, Bálint Istvántól (5.1). Másoktól ekkor sem, ennek alapján beszélnek (nem minősítés!) *hard* és *soft* neoavantgárdról. Az „1972”-től keményen bekezdő rendszer befagyaszt mindent (5.2). E szortírozást keresztbeverik a vajdaságiak (Tolnai, Koncz, Domonkos, Végel László),

a nyugat-európaiak (Határ Győző, Papp Tibor, Nagy Pál, Bujdosó Alpár) és az amerikaiak (Bakucz József, András Sándor, Kemenes Géfin, Baránszky). Nem vonatkoztak rájuk a hazai cenzurális viszonyok, könyveik, ha szűk körben is, hatottak. Az elsősorban Martin Buber, Franz Rosenzweig és Ferdinand Ebner munkáihoz kapcsolható pesti dialógusfilozófiai csoport, Szabó Lajos, Tábor Béla, Hamvas Béla köre publikációk nélkül is komoly hatással volt a magyar neoavantgárd egy részére.

5.1 Ekkor lesz érdekes néhány érdekes cigány, Lakatos Menyhért és Balázs János (versei is), főképp Bari Károly, akit Mészáros Márta mozija, a *Szép lányok, ne sírjatok* összehozza Baksa-Sóos Jánossal.

5.2 Lukács György halála után (1971) a iskolájához tartotók egy részét (Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Márkus György, Vajda Mihály) emigrációba szorították.

6. „1975”: Meghalt Németh László, a népnemzetiek legjelentősebb próza- és esszéírója. *Lenyűgöző*, valamiképp avantgárd életmű (6.1). Megjelent a *Sorstalanság*. A *Film a Kortárs*, 1975/9. és 10. számában. A *kollapszus orv* (1974). A neoavantgárd képviselői egy részének emigrálásával főszaolmja magát; minden későbbi avantgárd gesztus utánlövés (6.2). Az induló *Mozgó Világ*ot szelepnek szánták, a legújabbak, az 1950 körül született (+/-5 év), később posztmodernnek (ki)nevezettek publikációs fórumává lett. Valóban „átváltozó prózánk” kapott teret – az az értelmezés, mely szerint „az író egyetlen feladata, hogy minél jobb mondatokat írjon minden erejével” (Balassa).¹¹¹ A líra-rovatban a főszerk. Veress Miklós által is képviselt népi-nemzeti tradícióhoz kötődő legfiatalabb korosztály (Nagy Gáspár, Zalán Tibor, Szervác József, Tóth Erzsébet, Lezsák Sándor, kezdetben Parti Nagy, meg a közülük legfiatalabb és -foglalkoztatottabb Szokolay Zoltán (6.3) szerepelt. A rangsor alakulásához igazán erős, más, egymással ellenkező érdeket is a maga erőterébe vonzó javaslatlalt az „1975” után néhány erős prózaíróval együtt föllépő erős kritikus, Balassa Péter állt elő (6.4). Konceptiója szerint az új irodalmi paradigmát alapvetően Nádas és Esterházy prózája jelenti. Nem pusztán velük/*rajtuk* demonstrál, de eléri, hogy azonnal ők válnak főszereplővé, ami páratlan teljesítmény. Konceptiója végigviteléhez az egész neoavantgárdot mint alapot ki kell hagynia (6.5), a költészetet ejtve a prózát választania (6.6), és a prózaírók közül is csak keveset. A lehető legkevesebbet (6.7). A hagyomány azonban megnevezendő, amit Balassa elsősorban Ottlik (6.8), Mészöly és Mándy prózájában, valamint az újhordas lírában rögzít. Erdély Miklós nevét, mintha is nem létezne, nem írta le a múlt évezredben. Mint Pomogáts.¹¹²

Balassa mint Pomogáts! (6.9)

Masszívan irodalmon kívüli szempontok. „Csak a sokértékűség és a többszólamúság teljes – és szigorú – tudomásulvétele mellett létezhet *irodalom, amely a formák parlamentje*”, Balassának a kanonizálási folyamat *közben* volt szüksége erre a parlamentre, ami a „hatalom” átvételekor nyomban föl is lett oszlatva. Ebben a parlamentbe aztán a neoav. sohasem, az ún. Nagy Generáció költői és a náluk fiatalabb nem-nagylászlósok közül néhányan csak „1983” után kerülhettek.

6.1 Németh írt először magyarul Proustról. Meg még talán túl sok mindenről.

6.2 Papp Tibor *Disztichon Alfa* versgenerátora mint a Mindennek való utánlövés metaforája: 16 billió disztichon elolvasása 8 millió évig tart.

6.3 Őt más irányban is foglalkoztatták, egyéb diskurzusokat is folytatott, v. ö. III/III., részletezve Szőnye Tamás alapvetésében: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. I–II., Budapest, Noran, 2012.

6.4 (Ebben a mondatban 4x szerepel az erő.) Amúgy más erős kritikusokkal együtt, mint Szegedy-Maszák Mihály, Sipos Gyula/Albert Pál, Fodor Géza, Könczöl Csaba, Margócsy István, Dávidházi Péter, Szörényi László, Reményi József Tamás, Bojtár Endre, Thomka Beáta, Fogarassy Miklós, Kocziszký Éva, Veres András, Cs. Gyimesi Éva, Bányai János, Tarján Tamás, később Földényi F. László, Dérczy Péter, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Bodor Béla. Szilágyi Ákos már a hetvenes évek eleji-középi írásaiban (*Líra és antilíra, Vázlat a groteszkről, Weöresről, Tandori Talált tárgyról*) kíméletlenül opponálta a fennálló beszédmódokat. Említendő a népiek közül Kis Pintér Imre, Márkus Béla, Görömbei András,¹¹³ elsősorban pedig az iskolateremtő Kulcsár Szabó Ernő és (később a *Holmi* kritikarovatával erős javaslatokat tevő) Radnóti Sándor. Mégis Balassa a kanonizáló, szakrális térbe nyomva főszereplőit, az ő *Diptychonja*¹¹⁴ ágyazódott be.

6.5 A neoavantgárd képviselői (látszólag) csekély hatású, belvár zsidónak titulált értelmiségiek, közönségünk nincs,¹¹⁵ csupán a szubkultúrában ismertek, a hatalom számára legitimációs erejük nulla, szakmai és politikai elutasíthatóságuk általános és folyamatos.

6.6 Az avantgárd zömében költészet, a magy. irod. szent műfaján pedig nem ajánlatos alapvető

változásokat kimutatni. Az ezt képviselő, ereje teljében¹¹⁶ lévő Illyést a hivatalosság (Németh László halála után kiváltképp) a legfőbb tényezőnek tartotta.

6.7 Spiró Ikszekjének megjelenésekor úgy tűnt, hármaskép alakul a kettős szentkép helyett (lásd *Mozgó Világ*, 1983/1.). A generáció egyéb prózaírói, Hajnóczy, Csaplár Vilmos (6.7.1), Tar Sándor, Bereményi, Dobai Péter, Pályi, Ungváry Rudolf, Csalog Zsolt, még Lengyel Péter is, Grendel is így többé-kevésbé takarásba kerültek. Ez (nem csak az ő szempontjukból) igazságtalan, de, ami a kanonizációt illeti, elkerülhetetlen; egy ennyire zárt összefüggérendszerben muszáj egyesektől elvenned, amit másoknak adni akarsz. A következő korosztályhoz tartozó prózaírók, Kornis, Krasznahorkai, Závada, de Forgách András, Balázs Attila is, már megússzák ezt, sőt a keletkez(tet)ett térben valamiképp jobban is látszanak, teljesítményükhöz (és az imént felsoroltak teljesítményéhez) képest nagyobbat durrannak.

6.7.1 „Miért kellett neked mindenbe beleszólnod?!” *Egy látkép története*.

6.8 Ezért reagált annyira (fenyegetően) Balassa jelen sorok írójának a *Buda* kapcsán föl villantott naiv hipotézisére. Ezért reagált annyira (...) Esterházy is – lásd a 34-es esszét.

6.9 Ez mind semmi ahhoz képest, hogy Balassa hatására¹¹⁷ a következő generáció kritikusai sem olvasnak *újra* a kánonon kívül.¹¹⁸ Kivéve a kiveendőket: Hekerle (*A nincstelenség előtt*, Budapest, JAK–Magvető, 1988.), Derék Pál (*Holmi*, 1995/2.), Németh Zoltán, Bedecs László („Minden nagyon szép”, Szabó T. Anna *Elhagy* című verskötetéről, *Élet és Irodalom*, 2007/9.). Takáts József egyedülként írja le a generációkanonizálónak szánt *Csipesszel a lángot* (szerk. Károlyi Csaba, Budapest, Nappali Ház Alapítvány, 1994.) antológiában Erdély Miklós nevét. Keresztury Tibor interjúkötete, a *Félterpeszben* (Budapest, JAK–Magvető, 1991.) már a (nem poétikai, de politikai) rendszerváltáskor végigvette a mai középgenerációt. Főképp pedig Farkas Zsolt.

7. „1983” után válik explicitté, hogy a posztmodern, ezen belül is, szakmai ellentmondást nem tűrve, az ún. újabb magyar próza (sokak szerint „vezető”) helyet foglal az irodalomban. Nulla intézményi háttér amúgy: a *Mozgó Világ*ot (7.1) (és a *Tiszatáj*at) betiltják, *A Lap*ot (7.2) nem engedélyezik, a szamizdat elsősorban politikai (7.3). A legújabb prózaírók mellett ekkorra már tér nyílhat a generációhoz tartozó, velük párhuzamosságokat mutató, a neoavantgárdból a posztmodernbe forduló poétikákat is működtető lírikusoknak: nem csupán a korai, nagylászlós indulása óta ismert Parti Nagy, a balos/józsefaffilás Csordás Gábor, az újhordas/vasistvános Rakovszky Zsuzsa, Nádasdy Ádám vagy Balla Zsófia, de a politikailag is iz- és mozgalmas Szőcs Géza, Marno, Rácz Péter és Tasnády Attila (7.4) írásainak is. Teljes(nek tűnő) váltás (7.5). Mindez nem jelenti azt, hogy az újabb beszédmódok a régebbiek *helyére* állnának. Hely volna elég, párhuzamosságok léteznek, ám az irodalmat alkotó, ugyanabban az időszakban készült műveknek más és más az idejük – *nem is olvassák egymást*. Bizonyos olvasatok bizonyos szövegeket nemcsak nem olvasnak, de azok számukra láthatatlanok, konkrétan *nem veszik le* a másfélét, kézbe sem veszik egymás lapjait. És nem jelenti a szakmai recepció „irodalmi igazságosságát”. Azt végképp nem. Nincs igazság Angolhonban.

7.1 Lásd Németh György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*, Budapest, Új Palatinus, 2002.

7.2 1984-ben a József Attila Körön belül szerveződik *A Lap*, melynek (később látványos kudarcot aratott) célja volt, hogy a közös kereten belül tartott irányzatok legalább minimális beszélő viszonyban maradjanak. A négy részlap, a *Dolog és Szellem* (népiek: Csengey, Elek István), *Új Hölgyfutár* (experimentális: Szkárosi, Hekerle), *POLISz* (vegyes/zavaros: Turcsány Péter) és *A '84-es kijárat* (Németh Gábor, Márton László, Kukorelly) közül a fiatal írók szervezete tagságától a szavazatok felét a posztmodern programmal föllépő utóbbi kapta.

7.3 Politika Csurka vagy Csoóri szilenciuma, a betiltott 85-ös budapesti Európai Kulturális Fórum illegális megtartása Eörsi István lakásán, a szamizdat-butik Rajk László Galamb utcai lakásán, a repülőegyetem-előadások, a 81-ben indult *Beszélő*, az AB Független Kiadó, a Bibó-émlékkönyv, az Írószövetség 86-os közgyűlése, az Örley Kör hajókirándulásai stb.

7.4 Nem szeretném, ha írásom naivát *játszana*. Egyszerűen naiv, és szeretném, ha ez látszana is. És, sikerül, vagy nem, naiv szöveghez naiv olvasat szükségeltetik. Magam az imént sorolt költőkhöz állok legközelebb.

7.5 Ebben az évben készül Bódy Gábor filmje, a *Kutya éji dala* (Méhes Marietta, Grandpierre Attila, efZámbó István, feLugossy László, Wahorn András, A. E. Bizottság, a VHK, zeneszerző Vidovszky László), Jeles András 6 évre betiltott *Álombrigádja* Szirtes Ádámmal, Rátonyi Róberttel és *Angyali üdvözlete* gyerek szereplőkkel, Müller Péter Sziámi *Ex-Kódex-e* (Dixi/Gémes János, Bárdos Deák Ágnes, Víg Mihály), Xantus János *Eszkimó asszony fázik* című filmje (Méhes, Lukács Andor,

Víg Mihály, Hobó/Földes László, látványterv Bachmann Gábor, 84. február 1-én mutatták be a Vörös Csillag moziban) és Enyedi Ildikó *Rózsalovagja*, A magukat avantgárdnak is definiáló, korlátozott nyilvánosságban mozgó alternatívok egy részének az irodalmi alakulásokhoz képest némiképp eltérő a története. A teljesség nélkül: Jeles Monteverdi Birkózóköre előadásai (a Dobozy Imre *Szélvihar* című, az 56-os forradalmat gyalázó darabját dekonstruáló *Drámai események* és Mrožek *Rendőrségéből* készült *A mosoly birodalma*), fotóművészek,¹¹⁹ képzőművészek,¹²⁰ zeneszerzők (pl. a 180-as csoport, Faragó Béla, Melis László, Szemző Tibor stb.), rockzenekarok (Beatrice, Neurotic, Európa Kiadó, Kontroll Csoport, URH, Vágtázó halottképek, Balaton, Trabant stb.), lásd még a 171-es jegyzetet.

8. „1986”: *Emlékiratok könyve és Bevezetés a szépirodalomba*. Súlyos könyvek. Fordulat nincs, nyomaték (és szeretetteljes figyelem)¹²¹ van, a kánon mintha mozdíthatatlanná válna. Balassa ezzel gyakorlatilag abbahagyja a kort. magy. irod. krit.-t (utoljára Márton László *beírására* tesz kísérletet),¹²² immár nem „bábája”, hanem „*elélép* a készülő irodalomnak: programot állít elé”.¹²³ A következő, egyébként most már az irodalom terébe időben, már-már normális módon, recepcióval belépők nagyrészt ezen a paradigmán *belül* maradnak – talán Hazai Attila *entréja* tűnt kivételnek: Garaczi, Németh Gábor, Kovács András Ferenc, Kemény István, Szijj Ferenc, Borbély Szilárd, Visky András, Háy János, Tóth Krisztina, Láng Zsolt, Tompa Andrea, Podmaniczky Szilárd, Kárpáti Péter, Egressy Zoltán, Körösi Zoltán, Péterfy Gergely, Jász Attila, Darvasi, Bartis, Schein Gábor, Vörös István, Simon Balázs, Ficsku Pál, Hamvai Kornél, Gyukics Gábor ebből *mutatis mutandis* nem lógnak ki.

Térey János sem, Orbán János Dénes sem. Akik korántsem a legújabbak.

Pintér Béla, Grecsó Krisztián és Peer Krisztián, Poós Zoltán és Szálinger Balázs, Cseh Zoltán és Dragomán György, Gazdag József és Kiss Tibor Noé. Kiss Noémi, Szécsi Noémi, Györffy Ákos, Karácsonyi Zsolt, Kőrösi Imre, Dreff János, Sopotnik Zoltán, Pollágh Péter, Lanczkor Gábor, Brenzovics Marianna, Tallér Edina, Danyi Zoltán, Geröcs Péter, Bartók Imre, Mán-Várhegyi Réka, Nemes Z. Márió, Krusovszky Dénes. A Telep csoport, mely „nem hisz a magyar irodalom nevű, történetileg felépített konstrukció érvényességében (...), nem tiszteli a történelmet, az irodalomban lévő történelem iránt is közömbös”, létrehozói „történelem utáni szerzők.”¹²⁴ A legfiatalabb-újabbak egy részét sem látom a hatvanas évek neoavantgárdja indította paradigmán kívül.

Vagy pedig nem látok. Noha nézem. Nézek vagy nem. Slam?

Mindenképp: nem „írói portrékat és tablókat akartam írni, hanem az irodalom időbeliségéből következő beszédmódváltozások gyakorlata felől értelmezni a poétikai világok alakulásának legújabb történetét”.¹²⁵ Ehhez képest állítom, hogy az általam olvasott, amúgy informatív, szerintem színvonalas, szerintem szánalmas, számomra hízogó, engem szórakoztató, untató és bosszantó (mondjam, melyik melyik?) kritikai-értelmezői szövegek nem írták át azt a képet, hozzá sem nyúltak ahhoz, amit a kortárs irodalom helyesnek vél kommunikálni önmagáról. Kénytelen fogalmazok ekképp, mert *az* irodalom nem így vagy úgy kommunikál (noha publikus, publikált), hanem kommunikátorok kommunikálnak. *Napjainkig* messze a leghatékonyabban Balassa Péter, akinek kánonjavaslatát – utaltam rá – még a vele éles kompetícióban lévő Kulcsár Szabó-iskola is átvette. Ha viszont mindezt azok, akikről beszélnek, különféle okokból (jóvá)hagyják, nem vitatják, az kommunikálás.

A beleegyezés beszéd(es). A kánon a hetvenes évektől nagyjában-egészében beállt,¹²⁶ mint a Balaton jege az *Aranyemberben*, mert Farkas Zsolt fellépéséig, néhány rosszindulatú lábra menést nem számítva, nem történtek Szilágyi Ákos Weöres-*Kritika*/pamfletjéhez hasonló gesztusok. Nem volt az a *Magyar Narancs* 1993. július 15-i számában megjelent recenzióm sem Ottlikről. Hanem így lett döntve róla-felőle. A névsor kiegészülhet újakkal, a szerkezet ettől nem változik, mert a túl erős helyzetben levők túl erősek, vagy a kevésbé méltányoltak gyengék (kevesek, nem tájékozottak, nem ismerik ki magukat, nem képesek alternatívát nyújtani, rosszul látják, túlfélik magukat, túl fiatalok még, túl öregek már, önfeladón belenyugvók, eleve nem érdekli őket, túlkerültek a harcon, megféle nekik így is, sőt egyetértenek). Vagy én látom rosszul.

Persze nem láthatom rosszul – ahogy jól sem: jó vagy rossz, erről a helyről így látszik, tetszik nekem vagy nem. (Nem tetszik.) Ebből kiindulva feltételezem, hogy mások is jól látják; a vita hiánya ezért meglepő(en) *érdekes*, a vita kiírása ezért különösen helyénvaló volna. Olyan helyzetet kreálni, amelyben már nem a *magunkét mondjuk tovább*, hanem a helyzetünkre reflektálva, mondandónk elé visszalépve kérdezzünk egymástól.

Például: ha a főnálló építése közben túl-hatalmas kritikai, irodalomtörténeti, -elméleti

életművek épültek is, miként lehetséges, hogy senki nem vállalkozik saját építménye dekonstruálására, szétbontására, alapjaiban megkérdőjelezésére, újra/átírására?

És ha – pedig az milyen nagy lenne!, az lenne csak A Nagy! – komoly életművet alkotóktól nem várható a lebontás, átírás, miért nem teszik tanítványaik? Miért nem kezdik újabb s újabb generációk előlről, mestereik teljesítménye tiszteletben tartása *mellett*, az irodalmi korpusz tiszta táblára való felírásával?

Miként lehet *olyan* erős a(z a néhány irgalmatlanul erős – egyébként szinte mindenben egymással harcoló) kánon(képző iskola), hogy a csatájuk által fölkapart porban, a csatazajban alapvetően senki ne lássa-hallja másképp? Vagy akad, aki másképp tudja, ha nem mondja is? *Oszkár tudja, de nem mondja?* Mondja, de nem írja le?

És jó-e, ha az őszintén beszélő azonnal a politikai korrektség határain kívül találja magát, mert, hátsó szándékot tulajdonítva neki, szó szerint nem ülnek vele egy asztalhoz, mint Csordás Farkassal egy Szív utcai étteremben, a *Holmi* 1994/8-as számában megjelent, Balassáról szóló tanulmánya-kritikája-pamfletje (*A „Halálnapló” mondatairól*) miatt? Beszélni *esetleg*, leírni *semmiképp*: hogy jó-e, hogy ekkora a hasadék a publikus és az informális között?

Jó-e, hogy az egyszerűség kedvéért inkább nem szeretjük egymás? Semmi Szív, dül a féltékenységgel, az *ad hominem inszinuálás*, az ártatlan témákat is rosszindulatúba forgató pletyka, komoly teljesítmények elhallgatása, max. fogcsikorgató tudomásulvétele? Minden sikert és elismerést körülengő, gyomorból jövő irigység?

„Mire emlékeztet téged ez a fénykép?

Ez a fénykép engem Jósvafőre emlékeztet.”¹²⁷

(2007. május 22. – 2016. március 24.)

Jegyzetek

1 „és kevés az olyan mű, amelyik a közösségi, általános emberi problémákkal foglalkozik, és a jövővel, hogy mi várható.” In uo., Budapest, Kozmosz, 1976.

2 Mit is? Olvasd tovább, kiderül! Ezt a lábjegyzetet azért iktatom ide, hogy minél lassabban derüljön ki, mit(,) nem(?)

3 Vagy Fábry Zoltán Stószon *remete*. Bessenyei György: Tiszabercel–Bakonyszeg, Berzsenyi Dániel: Egyházashetye–Nikla. Csak nem olvasgatom Erős Zoltán *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig-jét?* (Budapest, Kis–Lant, 1995.) De!

4 *nagyimre*, ez idézet, lásd „Ki a csöcs az a Nagy Imre?, kérdezi a *Moszkva tér* című film egyik érettségizője” (Vágvölgyi B. András, *Élet és Irodalom*, 2004/26.) vagy „Ki a csöcs az a Nagy Imre? – rikkant agresszívebben a Rojál nevű figura” (Bikácsy Gergely, *Filmvilág*, 2001/4.). Minderre Márkus Béla ezt bírta reagálni: „vajon a »csöcs«, a tegnap Simon Istvánja nem a holnap Kukorelly Endréje-e. S még tovább: a ma Kukorellyje pedig nem a tegnapelőtt Révai Józsefe, netán Horváth Mártona-e”. Révai és Horváth, csak anyám meg ne hallja! „A két vélemény között talán annyi a különbség, hogy ami tegnap dühöt váltott ki a művészet pártirányítóiból, az ma a dolgozatírók mosolyra ingerli.” Ők dühösek, én mosolyingerlődöm, tényleg, légszti, be ne árulja valaki anyukámnak!

5 Nem szegény S. Balázs.

6 A választ ne Defoe-nál keresd: az *Árgus*, majd a *Pannon Tükör* főszerk., a Kilencek nevű, a hatvanas évek végén, az ELTE-n alakult költszó csoport tagja.

7 Tehát a nyolcvanas évektől kezdve? Mert (ha azt mondom, hogy) akkor az irodalmi beszédmódváltást tekintve nem történt semmi lényeges (az túlzás, de pontos). A történetek – az én története(i)m – a hatvanas évek elejére nyúlnak vissza. Kollégák napjainkig létrejött tekintélyes életművével szemben, az érvényes kánonon keresztül olvasva, igazságtalannak tűnhet a tétel, miszerint az alapvető változások a hatvanas évek elejétől a hetvenes évek közepéig zajlottak. Ugyanis nagyjából konszenzusos a fordulatot a kánon főszereplőinek műveihez kötni, már a hetvenes évek második felétől. Írásom ajánlata épp az, hogy őket (se) az aktuális kánonból olvassuk, hanem a beszédmódváltást kezdeményező neoavantgárd terében. Ez *természetesen* nem von le a teljesítményükből; minden ilyen kísérlet *mesterséges*. Minden kísérlet *mesterséges*.

8 Így szólt a fölkerés a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2006. szeptember 14-én a Szépírók

Társasága által rendezett *Újraolvasott negyedszázad* konferenciára. A Szépirok Társasága a Magyar Írószövetség alternatívjaként alakult. Az írószervezetek, a múzeum, az irodalom infrastruktúrája kanonizáló tényezők, segítik írók és irodalom társadalmi presztízsét fenntartani.

9 „Arra ügyelj, hogy a sok szerző s a mindenféle-fajta könyv olvasása ne legyen csapongó állhatatlansággá: bizonyos szellemeknél el kell időzni, s meg kell őket emészteni, ha úgy akarsz magaddal vinni valamit, hogy az hűségesen megüljön lelkedben. Aki mindenütt ott van, sehol nincs. (...) Szétforgácsol a könyvek sokasága. Tehát ha nem tudsz elolvasni mindent, ami birtokodban van, elég, ha annyi van, amennyit el is olvasol.” Seneca: *Erkölcsei levelek, 2. levél*, ford. Kurucz Ágnes, Budapest, Európa, 1980, 151.

10 Vö. *Chaosforschung in der Literaturwissenschaft*, szerk. Roman Mikuláš–Karin S. Wozonig, Berlin–Münster, LIT Verlag, 2009.

11 1920 és 44 között „legalább háromféle modernség hullámmozgású intenzitású együttélésével kell számolnunk: az esztéta, az avantgárd és a hagyományörző (vagy klasszicizáló) modernségével. Ezek az irányzatok a modernség paradigmáján belül nem elhelyezhető jelenségekkel együtt alkották meg a kor irodalmi életének közös terét. E közös tér leírását bízást tekintheti feladatának a jövő irodalomtörténet-írása. Dolgozhatunk együtt anélkül is, hogy ingatag filozófiai alapokon nyugvó, úgynevezett »fejlődésvonalak« felvázolására és kanonizálására vállalkoznánk.” Angyalosi Gergely: „Szárnyaska számár az őszi kertben”, in: *Beszélő*, 2008/2.

12 „az irodalomelméleten belüli viták egyre inkább teológusok belharcainak tűnhetnek, amelyek a lehető legmesszebb kerülnek a valóságtól vagy bármely hasznosságtól. Manapság egyre nehezebb megmondani, ki az ellenség és ki a barát a csatamezőkön.” Paul de Man Riffaterre apropóján: „Hypogramma és inskripció”, vál. Szegedy-Maszák Mihály, ford. Nemes Péter, in uő: *Olvasás és történelem*, Budapest, Osiris, 2002, 395. Tud mosolyogni azon, hogy Harold Bloom a *The Western Canon*-ban (*The Books and School of the Ages*, New York–San Diego–London, Harcourt, Brace and Company, 1994.) a magyarok közül József Attilát, Németh Lászlót és Juhász Ferencet szerepelteti.

13 Szerb Antal: „Százéves dolgok”, in uő: *Mindig lesznek sárkányok*, Budapest, Magvető, 2002, 135. „Bajza, Schedel és Fenyéry elmentek Kisfaludy Károlyhoz, hogy díszkísérettel szolgáljanak neki; Helmezy útközben csatlakozott hozzájuk, Kazinczy Szemere Pálnál várta őket.” Ott volt még mások közt „az aurorások részéről Vörösmarty Mihály, aki hallgatva ült egy sarokban. Hogy ő mit szolt a vezérek ünnepélyes találkozásához, arról, sajnos, nem maradt semmi feljegyzés.” V. ö. Vörösmarty: „Toldy s Fenyéry ti csak firkáltak hetet-havat össze: / Végre mivé lesztek? por, hamu, könyvetek is.”

14 „Rokonszenves, hogy egész magyar irodalomban gondolkodik (a kifejezés a 15. oldalon található), s irodalomtörténetébe Kuncz Aladár, Bálint Tibor, Gion Nándor vagy Domonkos István a legnagyobb természetességgel került be.” Demény Péter a *Népszabadság*-ban, 2010. szeptember 4-én Grendel Lajos *A modern magyar irodalom történetéről* (Pozsony, Kalligram, 2010.).

15 „Egész részeket olvasok a teljes egyetértés mély meglepődöttségével, amit csak a féltékenység halvány érzése zavar meg, amiért nem magam írtam őket”, így Paul de Man, Geoffrey Hartman Wordsworth-monográfiájáról: *Idő és történelem Wordsworth-nél*, in: *Olvasás és történelem*, ford. Nemes Péter, Budapest, Osiris, 2002, 209.

16 „De kedves sógor uram, nem olvasta az én anyám soha Russzót, mégis tudott kényeztetés, szorongás nélkül nevelni”, mondá Ponty Bessenyei Györgynél *A filozófusban* (1777).

17 „Az igaz literátor hozza le, mint egy második Prometheus az égből a bölcsesség szép világát; a’ terjeszt a nemzetekre dicsőséget és virágzást és közboldogságot”, vezeti „végre a népet a józan értelem kötelein a maga kötelességeire és a szív édes láncain a maga boldogságára”, zeng Kármán József *A nemzet csinosodásáról* 1794-ben.

18 *A magyar regény története*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939. *Régi magyar regénytükrök* I–II., Pécs–Budapest, Halász & Társa, 2001.

19 Vál., bev., összekötő szövegek: Hankiss Elemér, Budapest, Európa Kiadó, 1971.

20 Bókay Antal, Szombathely, 1992.

21 Szerk. Ann Jefferson–David Robey, Budapest, Osiris, 1999.

22 Szerk. Kiss Attila–Kovács Sándor S. K. –Odorics Ferenc, Szeged, ICTUS és JATE, 1996, 1997.

23 *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. Déri Balázs–Kelemen Pál–Krupp József–Tamás Ábel, Budapest, Ráció Kiadó, 2011. *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*, szerk. Kelemen Pál–Kulcsár Szabó Ernő–Vaderna Gábor, Budapest, Ráció Kiadó, 2014.

24 Sorozatszerk. Thomka Beáta, Pécs, Jelenkor, 1996–97.

25 „az ötvenes évek szűrt levegője, tudod a légkör miért” (Bereményi Géza).

26 Sárközi Márta szerint „bűdös a tehetségtől”, in: *Menedékház. Sárközi Márta emlékkönyv*, szerk. Széchenyi Ágnes, Budapest, Magvető, 2004.

27 és használta monográfiáját: *The Oxford History of Hungarian Literature*, Oxford, Clarendon Press, 1984. Mint Szili József, aki Czigány Vörösmarty-fejezetéből idéz *A nemzeti irodalomtörténet tételei* című tanulmányában: „A múlt dicsőségéhez menekvés kompenzálta a nemzeti büszkeség sérelmeit, növelte az öntudatot, s ezáltal a jobb jövőbe vetett hitet. A nemzeti öntudat művi restaurálásának voltak nemkívánatos mellékhatásai is: a kialakuló irodalmi tudat sarkalatos vonása volt, hogy a magyarok, meglepő módon, nem annyira a környező, hasonló történelmi sorsú népekhez – a lengyelekhez vagy a csehekhez – mérték magukat, hanem Nyugat-Európa hatalmas nemzeteihez. Az ilyen összehasonlítás óhatatlanul tovább szaporította a nemzeti Én képzelt sebeit.” http://www.matarka.hu/koz/ISSN_1219-543X/tomus_09_fas_1_2004_hun_eng/ISSN_1219-543X_tomus_9_fas_1_2004_hun_eng_205-212.pdf

28 Sőt Pomogáts- és Béládival. Szajbély Mihályt, Deréky Pált.

29 Ideolvasom Mikes utolsó mondatát: „Az első leveletem amidőn a nénémnek írtam, huszonhét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom.”

30 *Heves* román asszony, az ügymenet közepébe vágva arról és úgy kezd velem magyarul beszélni, ami és ahogy engem hevesen érdekel: az irodalomról. A románra való fordításáról. Ez meglepő, nemigen szokás nyomban *in medias res*, tiszteletköroket futunk, mintha végtelen időnk lenne. Lefordította *A Memória-partot*. Az irodalom önző, egyénieskedő játék. Ehhez képest egy író életidejét-energiáját áldozva anyanyelvére teszi más írók könyveit. Nincs végtelen időd.

31 Schubert megzenésítette két versét is. Lásd erről meg sok mindenről Fábri Anna: „A Pyrker-vita”, in uő: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*, Budapest, Magvető, 1987, 472–79. Kazinczy fordította *A' Szent Hajdan 'Gyöngyeit*, ld. *Kazinczy Ferenc művei. Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*. Sajtó alá rendezte Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd. Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2009.

32 Keszi Imre. Publikált.

33 Erdélyország, Somogyország? *Tiszatáj* (Szeged), *Új Dunatáj* (Szekszárd), ha Tandori közöl bennük? *Felvidék/Délvidék?* Vajdasági magyar irodalom, Bori Imre *Ember, táj, történelem* című olvasókönyvével (Újvidék, Forum, 2001.) fölvezetve? Szondy utcai magyar irodalom? Pete György üldögél a szombathelyi *Életünk* szerkesztőségében, mintegy az életünket demonstrálandó, be van rúgva, és bekopog Székely Ákos, a legkövetkezetesebb neoavantgárd.

34 Senki, Ottó, János Dénes, Komor Mogorva, Petőfi vagy valaki merőben más.

35 Török Gyula, Török Sándor.

36 Antikleia, Polonius, Sziszüphosz, Ophelia, Odüsszeusz stb.

37 „Szamuely, munkásosztály ereje, / erős vonat, páncélvonat fut vele” (*Mindenkinek!* *Mindenkinek!*, Budapest, Szépirodalmi, 1953.), innen az ufőkig.

38 Aki úgy látja, „itt az ideje, mert változtak a megszólalás lehetőségei, mert sok mindent megváltoztathatna, mert az új könyvek átírják az irodalomtörténetet visszamenőleg, mert ki-ki fel szeretné mutatni a saját toplistáját, kedven[x K. E.]c elhallgatott, elhallgattatott, under- és overground könyveit és szerzőit. Mert jó lenne elvitatkozgatni, elcsevegni ezekről a kérdésekről, lubickolni az irodalmi életben, hátha kiderül, hogy van ilyen”. Balázs Imre József: „Hogyan írjunk irodalomtörténetet”, in uő: *A nonszalansz esélye*, Kolozsvár, KOM-PRESS, 2001, 8. Amúgy a *Látó* szerk. Vida Gábornak címzett válasz (megjelent a 1998/10-es számban), a folyóirat kérdésére, „hogyan írjuk meg a romániai magyar irodalom történetét”. Tőlem ugyan nem kérdezték, de szerintem sehogy. Ellenkezőleg: romániai magy. irod. csak az összmagy. irod. kontextusában, ahogy a magy. irod. a világirod. kontextusában látszik jól. Balázs egy román „vénróka” szerkesztőt idéz: „az irodalom helyére került (...), a kommunizmus az irodalom mesterséges lélegeztetője”, mely „befagyasztotta ugyan az irodalom »modernizációját«, de ezzel együtt eljelentéktelenedését is megállította”. Így „maradnak a hivatásos irodalmárok. És marad az Irodalom Fan Club”.

39 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* 1–14., Budapest, 1889–1907.

40 és hogy miként érhetette el Sava Babić Hamvas szerbiai tarolását.

41 „Emlékezzél meg leszokni arról a neroi gondolatról, hogy nagy művészt veszít benned a világ.”

42 Kivéve Ferdinandy György és András Sándor, akik szintén meg vannak sértődve. Makkai Ádám, a díj-eső előtt? Mindenki sértődött, kivéve e sorok íróját, aki nem nyugati, viszont szintén meg van sértődve.

43 Lásd erről Határ (*A nemzeti hamistudat*) és Balassa (*Összehasonlító sérelemtudomány*) polémiáját az *Újhold-Évkönyv* 1988/2-ben. A vitáról Takáts József *Párhuzamos portréját a Jelenkor* 2008/10-as számában megjelent tanulmányát, in: *Kritikus minták*, Budapest, Kalligram, 2009, 95–121.

44 „Waarom ben ik niet wereldberoemd of ten minste gecanoniseerd zoals irodalmunk olyan agyon- és hullára díjazott koszorúsai, mint Závada és Kukorelly?”, in: „Hazajáró lélek”, *Kortárs*, 2005/6.

45 Némi terminológiai zűrzavar: vers formája és a versforma egybeértődik, az angoltanszékiek becézett költészet ügyes/kulturált poszt-posztnyugatos, poszt-újholdas, jambikus-rímelő verselői csendes-agresszív kizárólagossággal írják bele a hazai versértésbe a költészet = hagyományos kötött forma kódot. Figyelmen kívül hagyva, hogy már a *Nyugat* első nemzedéke (Kosztolányi–Juhász–Tóth Árpád) is cirka harminc-negyven évvel korábban fogott vissza, a francia szimbolistákig. Ahogy az újholdasok (Nemes Nagyék) Babitsig, és a *holmisok* (Rakovszkyék) Nemes Nagyig. A *Tett* elismerte a *Nyugat* rendkívüli művészi tevékenységét, de nyugtalanította az, hogy a lap a 19. század irodalmára támaszkodik, költői Baudelaire-t és Verlaine-t követték”, így Kassák már a századelőn, idézi Béládi Miklós: „Jelzés a világba. (*A magyar irodalmi avantgarde történetéhez*”, in: *Jelzés a világba. A magyar irodalmi avantgarde válogatott dokumentumai*, Budapest, Magvető, 1988, 8.

46 A magyar folyóirat-irodalom. Magyarán sok a lap. Be szoktam ülni az Írók Boltjába folyóiratot olvasni. Folyóiratokrul. Töltök magamnak kávé, kavargatom, közben eltartom a kisujjam. Vagy az Írószövetség könyvtárába, amíg ki nem néztek onnan. Könyvtárak folyóirat-olvasójába, várakozáskor. Szinte azért várakozom, hogy meglegyen az ürügy. A barátaimnál is, kimegy sörért, fölkapok az íróasztalról egy *noha rendszeresen figyelem, ezt még nem láttam* számot. Katasztrófa sújtotta lapok. Annyi van, (mint) (hogy szétolvashatja az ember) a szemét. Ki kéne számolni, évente mennyi leütés. Mennyi fa. Most épp ritkítanak, fát és lapot. Nem közölnek (kiv. a *Kalligram*, a *Parnasszus*, olykor a *Kritika*, az *Irodalmi Jelen*) íróportrékat.

47 Pásztor. Nem Béla, hanem József.

48 1968. szeptember 7-i, a Honvéd elleni utolsó perces gólja után (leteszi a labdát, hátralép, 22 méterről a jobb fölsőbe emel, Bicskei rá se mozdul, Népstadion, Keleti pu. felőli kapu, műalkotás) jogos a heidelbergi-Lukács parafrázis: szabadrúgások léteznek – hogyan lehetségesek.

49 „Szikárból kövérré”, így kell alfejezetcímet adni. Szilágyi Zsófia: *Móricz Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2013, 90.

50 Csűröst – meg bárkit/bármit – használja apropónak egy kisebbrendűségi komplexusos lap és munkatársa ahhoz, hogy „különös egyoldalúságról” panaszkodjon: „a posztmodernség az irodalmárvilág szubkultúrájában sajátos módon többnyire azt jelenti, hogy abba más nem fér bele. Az irodalmi konzervativizmus, amin a posztmodern egyoldalúságon kívül a világ értendő, jobbra mégis nyitott a posztmodern értékek iránt” (Gróh Gáspár, *Kortárs*, 2006/7.). Ez még fordítva sem igaz.

51 Halász Előd a németekről, Adamik Tamás a rómaiakról, Török Endre Tolsztojról, Borzsák István Tacitusról és Horatiusról, Walkó György Goethéről, Kroó György Wagner tetralógiájáról, Pór Péter Rilkeréről, Bori Imre Andriéről, Kocziszký Éva Johann Georg Hamannról, Hetényi Zsuzsa Nabokovról és Harmszról, Jákfalvi Magdolna Racine-ről, L. Varga Péter Pelevinről és Ellisről, Kappanyos András Eliotról és Hajasról.

52 Bodor Ádám, Eörsi, Esterházy, Kornis, Krasznahorkai, Márton László, Nádas, Nádasdy, Orbán Ottó, Ottlik, Parti Nagy, Rakovszky, Spiró, Tandori, Tar Sándor, Térey és Papp András *Kazamatákja*, Závada és e sorok szerzője. Megengedi magának a giccs szót leírni Krasznahorkaival kapcsolatban, *Seiobo járt idelelt* című „vizionárius elbeszélését” „rokonítani” Juhász Ferenc „bámulatos és olvashatatlan, szenzációs és végtelenül gyarló” *Gyermekdalok* című eposzával. Nádaszt kritizálni. Szerzői-szerkesztői szándék nem azt a háborús hagyományt folytatni, „hogy irodalmi ügyekben kimondjuk a kétségbevonhatatlan vagy legfeljebb csak támadható, de nem

vitatható igazságot, hanem teremtsünk olyan dialogikus formát, melyben az élesen és kontörfalazás nélkül kimondott egyéni vélemények rögtön a rájuk adott reflexiókkal együtt jelennek meg, s együttes vitázó kimondásukkal a vélemény kizárólagos igazságigényét rögtön relativizálják és kontextualizálják.” *Margináliák. Kritikák több hangra*, szerk. Margócsy István, Budapest, 2000–Palatinus, 2009, 6.

53 Szörényi László: *Delfinárium. Filológiai groteszkek*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2000.

54 Oktatás. Lásd erről a könyvben a *Lil(l)a legyező* című dolgozatot.

55 *Bír* 5,7. Debora, Lappidoth felesége, Tábor hegyénél legyőzi Jábin hadvezére, Sisera hadát. Akinek 900 vasszekere volt. És magasztalja Jáhelt, Keneus Héber feleségét, mert befogadta a menekülő Siserát, s amikor az aludt, „vevé a sátorszöget, és pörölyt vőn kezébe, és beméne ő hozzá halkal, és beveré a szöget halántékába, úgy, hogy beszegeződék a földbe.” *Bír* 4,21. Károli Gáspár fordítása.

56 Hildegard von Bingen mint természetgyógyász – lásd együtt Kemenczky Judittal.

57 Írókkal-írócsoportokkal való tárgyalások, pályázatok, a milliárdos Nagy Könyv-buli szakmát mellőző megvalósítása, díjak, ösztöndíjak. *Tárgyalnak írókkal*, írótársaságok vezetőivel – vettem részt ilyesemben; a parlamentáris demokráciában/piacgazdaságban a magaskultúra elbillen kiemelt helyéről, aktuálpolitikai szerepe zuhan, a pártelitek nézőpontjából alig látható, addigi fogyasztói nagyrészt elfelejti. Az egypárt a kultúrát önlegitimálásra használta, választott közszolgák erre kevéssé szorulnak rá. A kulturális elit az egyszeri szavazót jobb esetben hidegen hagyja – jó, ha nem nyomja fel az agyát miatta; minél csekélyebb a kultúra szavazatszerző potenciálja, annál gyengébb a lobbiképessége.

58 A vita elmaradásának oka lehet, „ha a kritika fenntartja az önmagával azonos alkotó gondolatának eszméjét, a szerző részéről viszont nincs fogadókészség régi kérdéseinek a megújítása iránt”. Dobos István: „»Állni látszék az idő, bár...« Irodalomtörténet-írásunk időszerű elméleti kérdései a modernség kontextusában”, in uő: *Az olvasás esemény*, Pozsony–Budapest, Kalligram, 2015, 84–85.

59 *Irodalomtörténet a senkiföldjén*, Budapest, Kalligram, 2008. És ahhoz sem, amit Farkas Zsolt írt erről: „Győz a jó. Szereplő: Kulcsár-Szabó Ernő. Rendezte: Bezeczky Gábor”, in: *Szia. Esszék, kritikák*, Pozsony, Kalligram, 2013, 286–323.

60 Takáts József: „Citrom Bandi védelmében. Vári György *Sorstalanság*-értelmezéséről”, in uő: *Kritikus minták*, id. kiad., 59–69.

61 „Az irodalmi múlt *elbeszél*t formában őrződik meg: a hagyomány szövegei mindig egy narratíva elemeiként hozzáférhetőek csupán, mint egy vagy több irodalomtörténet részei.” Bényei Tamás: „Hangulatanalízisek Cholnokytól Darvasiig. N. Tóth Anikó: *Kísérlet megszólalásra és elnémulásra*”, in: *Rácsmustra*, Pozsony, Kalligram, 2001, 152.

62 „Kihez s ki szól? A kilencvenes évek értekező prózájáról” című, az *Alföld* 2000/12-es számában megjelent tanulmányában maga is alliterál, Szilasi Lászlót, Szilágyi Mártont és Szirák Pétert kiemelve, és, ahogy hozzát teszi, ezzel „máris - noha szükségszerűen, de - egyszerűsíték és elnagyolok bizonyos dolgokat. Célom és feladatom azonban, hogy vázoljak egyfajta történeti sémát is e téma taglalásakor, de a sémák általában sematizálást követelnek. Ebben az esetben sem csupán az alliteráció kedvéért esett a választásom a három irodalomtörténészé és kritikusként egyaránt jelentős irodalmárra” stb.

63 „A modern költészet »ismérve« – ha szabad ilyen általánosan fogalmazni – e nagyszabású gondolatmenet szerint az a konfliktus vagy feszültség, ami a nyelv létesítőereje (performativitása, önprezentációja) és a lírai szubjektivitás, a »lírai én« szövegbe írodásának lehetetlensége között feszül”, írja Borbély Kulcsár-Szabó Zoltán *Metapoétikájáról*. „Börtön és üvegház”, in: <http://www.ujnautilus.info/?q=node/416>.

64 „Egyetértés áll fenn az irodalomtörténészek és kritikusok körében, hogy 1986 a magyar széppróza alakulásában jelképes évszámnak tekinthető” Esterházy és Nádas „nagyszabású alkotásai” miatt, így Bengi László. Aztán 1992 is fordulat-„gyanúba” jön a *Sinistra körzet*, a *Nincs alvás!* és az *Átkelés az üvegen* miatt: „»...tamen usque recurret« (Hangsúlyváltás a magyar prózában)”, *Alföld*, 2000/1. Némiképp ironikus kontextusban őt idézi Szilágyi Zsófia magáért beszélő című tanulmánya a fordulatosdiról, egy magáért beszélő című szöveggyűjteményben: „Honnan hová? A prózafordulat és

az irodalomtörténeti hagyomány”, *Prózaforum*, szerk. Györffy Miklós–Kelemen Pál–Palkó Gábor, Budapest, Kijarat, 2007, 13.

65 Aki *régiakkal* foglalkozva írja, hogy a kritikus feladata jelentősnek ítélt művel kapcsolatban „megteremteni azt a vonulatot, amely ezen új alkotás miatt újrendezendőnek bizonyul”. Szilágyi Márton: „Kritika és irodalomtörténet, avagy miért érdemes XIX. századi szövegeket olvasnunk”, in uő: *Kritikai berek*, Budapest, JAK–Balassi, 1995, 15.

66 Azóta megjelent *Nyelv-karnevál. Magyar neoavantgárd alkotások poétikája* című könyve, Budapest, Kijarat, 2016.

67 Egymással rivális közösségek is mintegy kórusban ismétlik a leckét: nem kizárólag a fenntartásban (tetszik vagy nem) érdekeltek, mint Márton László, hanem azok is, akiknek nem tetszik, mint Takáts József. Alig van kivétel. Olvasd ehhez Takáts *A kivétel* című bírálatát Márton bírálat-gyűjteményéről, *Az áhítatos embergépről*.

68 És Aczél György szerepét! Kardos György és Illés Endre, Király István és Pándi, Szabolcsi Miklós és Szerdahelyi István szerepét. Révai J. ! Horváth M. ! – lásd még a 6. jegyzetet. Példának okáért Köpeczi Béla, Tóth Dezső, Nagy Péter kritikáit *Iskola a határonról*.

69 A Kisfaludy-társaság Lukács Krisztina-díjával jutalmazott pályamű, Budapest, Franklin-társulat, 1911. Aki olvasta a *Heidelbergi esztétikát* és a *Regény elméletét*, a *Magyar irodalom – magyar kultúrát*, minimum az *Előszót*, a *Madách tragédiáját* meg a *Kinek nem kell és miért Balázs Béla költészete?* című szöveget. Aki *eldönti* (mert én nem), hogy vicc vagy komoly Poszler György állítása Lukácsról 1986-ban, a Magvető „Gyorsuló idő” sorozatában megjelent kis könyvében, *Az évszázad csapdáiban*: „Kedvez a légkör is. Túl a félkirekesztésen, egész mítoszon. Az elméleti és történeti értelmezés higgadt periódusában.”

70 Második, javított és bővített kiadás, 3.001–13.000, Budapest, Szikra kiadás, 1949.

71 ...és olvasta Németh Andor írását *A Csillag történetéről*, Tverdota György bevezetésével, *Literatura*, 2009/3.

72 Mind a négyen szerepelnek, Kuczka, Méray Tibor, Aczél Tamás, Kónya, Szabolcsi Bence, Rényi Péter, Nagy Péter stb. társaságában.

73 Aki u.ekkor *Miért nem szép Ipousteguy agyveleje?* címmel írt a 1975/6-os számában.

74 Lásd hozzá *A '84-es kijárat. Antológia 17 nyelven*, 1995/7., szerk. Kukorelly Endre, Budapest, Pesti Szalon.

75 A Kör a Rainer Maria Társaság, a Lélegzet-csoport és a Fölőspéldány csoport tagjaiból alakul. Meghívtunk más, általunk tisztelt írókat, képzőművészeket, zenészeket is, lásd Tábor Ádám: „Az Örley Kör”, *Beszélő*, 1999/5.

76 ...és eszébe jut erről, amit Molnár Ferenc lánya, Sárközi Márta írt, csupa szeretetből: „A *Válasz* munkatársakat az jellemezte, hogy fel akarták emelni a parasztságot és le akarták szarni az urbánusokat”, valamint „csak súgva merték szidni a zsidókat és igyekeztek minél kevesebbet olvasni”. In: *Menedékház*, id. kiad.

77 Mert, úgymond, náluk, parasztnál nem szokás az idősebbet visszategezni. És ő paraszt. Zakóra rávett szűr. „Korpás kenyér, galamblélek, színarany dalok... De egyúttal: parasztáruló, hamis pór, természetellenes természet, csinált egyszerűség. Kasparowicz, miután már megszűnt parasztnak lenni, és átváltozott értelmiségivé, továbbra is paraszt akart maradni – mint értelmiségi.” Gombrowicz: *Napló*, ford. Pályi András, Pozsony, Kalligram, 2000, 319.

78 „A »Halálnapló« mondatairól”, *Holmi*, 1994/8. Vegyük ezt. Lásd F. Zs. : *Most akkor*, Budapest, Filum, 1998.

79 Nem. Hát nem(,) a maiak sokkal jobbak, akármilyen erősen is hangzik így.

80 Bonyhád–Debrecen–Budapest–Szabadka, a debreceni *Alföld* folyóirat, a pécsi Jelenkor Kiadó, majd a pozsonyi Kalligram Kiadó szerkesztője, első könyve, *A kék hegyeken túl...* terét csángószekely nagyapja Bukovinából a Vajdaságba, innen a Dunántúlra vándorlása írja be.

81 Hanem az ismertség/ismeretség mátrix szervezi a virtuális centrumot. Aki nem ismeri azokat, akik mozognak, hiába mozog Pesten, nem tartozik meghatározó erőcentrumokhoz. Nem láthat a pályán, nem képes fölmérni a viszonyokat. Kerülj be, ismerd meg, vegyél részt, legyél ott, szólj bele, állj oda, írd le, követeld ki, és ha nem, akkor ne sírj! Vagy válj nagy íróvá, az még besegít. „A francia lelkiismeret Párizsban székel, az angol Londonban, de a német még távolról sem Berlinben”, idézi Lukács György Wilhelm Raabét.

82 „A kánon tekintélyt teremtként elismert szövegek véges halmaza. Létesítése hatalmas

játszma, vitáknak, leleplező gesztusoknak, a felülvizsgálat vagy az újra megerősítés kísérleteinek melegágya, s egészen az ellenkánon létesítéséig elmehet. Harold Bloom *The Western Canon* című könyve jellegzetes példája a vitában elfoglalt szerepek egyikének: olyan »nyugati«, konzervatív nézőpont, mellyel a különböző faji, nyelvi vagy nemi »kisebbségek« szembesálltak. A kánonról folytatott kritikai elmélkedés az angolszász New Historicism irodalmi mellékága, legismertebb képviselője pedig Stephen Greenblatt. A kánon az irodalmat társadalmi tekintélyhez köti. Ez pedig az értékhierarchiák, illetve idő és érték kapcsolatának egy másik, az angolszász hagyományra jellemző felvetése. Míg a klasszikus műveket újraolvassuk, folytonos aktualizációnak kitettek, addig a kánon megengedi, vagy szükség esetén pedig tiltja az olvasást, intézményein keresztül, melyek szigorúan meghatározzák az indexre tett, illetve támogatott könyveket (Index librorum prohibitorum).” Michel Murat: „Az irodalomtörténet megalkotása – ismeretelméleti kérdések”, ford. Jeney Éva, in: *Literatura*, 2009/3.

83 „Ha Arany bízott volna prózájában”, így kismonográfiájában. B. M.: *Arany János*, Budapest, Gondolat, 1970, 130. Ha bízott volna. „Bízást!... mi benn vagyunk a fősodorban”, satöbbi, „Vásznunk dagad, hajónk előre megy!” Arany János: *Magányban*.

84 *Osvát Ernő a kortársak között*, Budapest, Gondolat, 1965.

85 ...mikor szóba hoztam az *Újhold* egyik megbeszélésén. Kulin Bori külön kérdésére: savanyút. Felhúzott szemöldök. Oly sokan ezt nem láthatták.

86 Erről még *Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet*, szerk. Bárány Tibor–Rónai András, Budapest, Kalligram–JAK, 2008. A könyvről Milián Orsolya: „Ir. Krit et al.”, *Műút*, 2009/13.

87 *A magyar irodalom története* 1–6., főszerk. Sötér István, Budapest, Akadémiai, 1964. Hogy mit írt a Spenótban Tarnai Andor Bod Péterről, Hopp Lajos Bethlen Miklósról, Bán Imre Gyöngyösi Istvánról.

88 *A magyar irodalom története 1945–1975*, szerk. Béládi Miklós–Bodnár György–Sötér István–Szabolcsi Miklós, Budapest, Akadémiai, 1984.

89 I–III. kötet, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Gondolat, 2007. Százharminchat kicsiny irodalomtörténet, írja a vállalkozásról Angyalosi Gergely – ahogy a Spenót és a Sóska is, „ahol erőltették az egyetlen tulajdonképpeni ideológiai vízió érvényesítését [a marxizmusét], így vagy úgy szó esett majdnem mindenkiről. A kézikönyv-szerkesztés tisztességének pozitivista alapelvei ugyanis erőteljesebbnek bizonyultak, mint a világnézeti megfontolások”. *Kérdés*, irodalomtörténet-e, vagy irodalomtörténeti antológia. Mintaadó a Denis Hollier jegyezte, először 1989-ben angolul megjelent *A New History of French Literature*, mely később franciául *De la littérature française* címmel jelent meg. „Hollier és munkatársai a szerző és a korszak fogalmát tartják a leginkább erodálódott *terminus technicusoknak* az irodalomtudomány szempontjából. Ahogyan a magyar kézikönyv szerzői, úgy ők sem akarják a szerzői nevet fiktív egységként használni, vagyis nem készítenek sem portrét, sem pályaképet.” Angyalosi Gergely: „Százharminchat kicsiny irodalomtörténet”, *Beszélő*, 2008/2, 108.

90 Budapest, Franklin-társulat, 1903–1907.

91 „...mi lett volna, ha egy százötven évvel ezelőtti, jó képességű, hozzáértő műfordító, mondjuk, Szász Károly nekirugaszkodik a *Tristannak* [mint tették amúgy a *Nibelung-énekek*! K. E.], és Arany János megismerkedik a művel? Lehet, hogy akkor egy kicsit bátrabb és szerencsésebb kézzel nyúl a *Toldi*-trilógiában a szerelemhez? És miképpen stimulálta volna a *Tristan* hatása a *Nyugat* költőit?” Márton László: „A szerelem cselekményei Gottfried von Strassburg »Tristan«-járól”, *Kalligram*, 2013/2, 176.

92 Kiv. Szép Ernő, 25-ös listájában Füsttől Kormosig, Adytól Nagy Lászlóig, Kosztolányitól Garai Gáborig, semmi meglepő nincs. Két Somlyó, Illyés után Zelk, Nemes Nagy után Juhász. „Dsida Jenő akinek költészete jóval több figyelmet érdemelne, mint amit évtizedek óta kap, nem éri el Szép Ernő nagy lírájának teljesítményszintjét, és alatta marad Jékelyének is” – ez így kevés. *Az erősebb lét közelében. Olvasónapló*, Budapest, Gondolat, 1981. A félhosszú vers-alakzatra épített kötet inkább biztonsági játék, és egyéb, beláthatatlan terjedelmű kritikái is inkább megudvarló jellegűek.

93 Arany János halála után egy nappal.

94 3 nagyon éhes bőregér csüng az ereszen. Egyik elrepül, véres pofával tér vissza. Na, mi volt? Látjátok ott azt a csordát? Látjuk! Hát odarepültem, és az összes tehén vérit kiszíttam! Másik is el, vissza, véres a pofája. Na, mi volt? Látjátok ott azt a várost? Látjuk! Hát odarepültem, és összes

ember vérit kiszíttam. Harmadik is elrepül, visszajön, véres a pofája. Na, mi volt? Látjátok ott azt a villanyoszlopot? Látjuk hát! Mert én nem láttam.

95 Korszakhatár van és nincs. 1857-ben jelent meg *A walesi bárdok*. Adalbert Stifter: *Nyárutó, a Bovaryné, A romlás virágai, A macskák, A dög*. „1906 és 1907 Mikszáth *Nosztty fiújával*, Ady *Új versek*jével és *Vér és aranyával*, 1908 a *Holnappal*, az elinduló *Nyugattal* s Móricz *Hét krajcárának* 1909-re kirobbanó sikerével” stb. – sorolja Szauder József Krúdy kapcsán: „Szindbád születése”, in uő: *A romantika útján*, Budapest, Szépirodalmi, 1961, 376.

96 Mészöly levele Tüskésnek, febr. 19. In: *Volt idő. M. M. és T. T. levelezése*, Pécs, Pannónia Könyvek, 2005.

97 <http://www.litera.hu/hirek/gyorgy-peter-hostettek-az-ulokadban-tabor-adamnak-szeretettel>

98 Pilinszky írásaiban 34x szerepel a „csillag” szó.

99 Felidéződik „a nagy wittgensteini alapmondat a beszéd lehetetlenségéről és a hallgatás kötelességéről, (...) amit a nyelv nem tud, nem tudhat, nem teljesíthet, azt a nyelvi művészet tökéletesen paradox módon, mégis közvetíti, s ezzel magának a kiinduló alaptételnek is megszünteti érvényét”. Margócsy István: „Nincs elérés. Tandori Dezső: Ördöglakat”, in uő: *Eleven hatyú. Kritikagyűjtemény*, Pozsony, Kalligram, 2015, 168.

100 Erdély Miklós: „(A kalocsai előadás)”, in uő: *Művészeti írások*, szerk. Peternák Miklós, Hajdu István, Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1991, 204.

101 „A performer egy vödör vizet önt szét a kőpadlón (...) felgyullad egy 200 W-os izzó, melyet (egy kb. 15 m hosszú fehér zsinór végén) a performer a jobb kezébe fog. Bal kezében bot. Szemét segédje fekete kendővel beköti. A performer átbetorkál a vizen; a tócsa közepén az izzót a fehér zsinórral a padlóra dobja. Az izzó felrobban” satöbbi. Nem halt meg. „Virrasztás. Performance végrehajtva a Bercsényi Kollégiumban. 1890. május 18-án”, In: *Mauzóleum. Halálirodalom*, szerk. Adamik Lajos–Jeleniczki István–Sükösd Miklós, Budapest, Bölcsész Index, Centrál Könyvek, 1897, 415.

102 Szentjóby vagy Hajas „lemondott” a költészetről, „radikálisabb művészeti lehetőségek reményében”. Müllner András: *Tükör a sötétséghez. Erdély Miklós kollapszus orv. című kötetéről*, Magyar Műhely Kiadó, Budapest, 2016., 26.

103 Szerk. Deréky Pál–Müllner András, Budapest, Ráció Kiadó, 2004.

104 Szkárosi Endre: „Proviregi”, in: *Mi az, hogy avantgárd. Írások az avantgárd hagyománytörténetéből*, Budapest, Magyar Műhely, 2006. 46.

105 Más művészeti ágakban (komolyzene stb.) az ötvenes évektől hasonló a helyzet. A képzőművészetben a Munkácsy-hagyomány dominál, „a nemzet testétől idegennek, egyben kozmopolitának és züllöttnek”. Passuth Krisztina: *Tranzit. Tanulmányok a kelet-közép-európai avantgarde művészet témaköréből*, Budapest, Új Művészet, 1996, 137.

106 B. Gy. : *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*, New York, Püski, 1983, 492. És sorolja: Tamási, Farkas Ferenc, Kodolányi, Sinka, Veres Péter, Szabó Pál, Erdei Ferenc, Darvas, Németh László, Erdélyi József, Féja, Bibó István, Illyés.

107 „Az irodalomról való gondolkodás, ha nem egyetlen aktuális formatörekvés abszolutizálásával foglalkozik” – t. i. a posztmodernnel, mely „irányzat nemhogy legitimitást nyert, egyenesen akadémizmussá vált” –, az író számára azt a feladatot jelöli ki, így Ács Margit Ottlik kapcsán, hogy a kor kérdéseit „(s ó, istenem, ha van: a választ) *életet élő* írásba mentse – tárolásra. „Budapest pompeji katonája”, *Kortárs*, 1994/5.

108 Ehhez Krusovszky Dénes: „A történelmi alkalmazott”, *Magyar Narancs*, 2009/27.

109 „Előbb a körül folyt a vita, vezesse eddig az ideig a [Nemzeti Parasztpárt] egy triumvirátus: Németh László, Tamási Áron s én.” Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk*, Budapest, Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle, 2016, 40. A forradalom összeboronálja őket – a Rákosi alatt szerepet vállalókat és a kiszorítottakat: „[Veres] Péter. – Mi legyen Darvassal? / Ő maga összetört. Az én – szerintem – hathatós szavaim az ő megnyugtatóására a barátságról. / Be a parasztpártba, [Szabó] Lőrinc már ott, Féja [Géza], Sinka [István], mind igen felelmezten.” Id. kiad., 41.

110 Barta szerint a nép „eléggé diszkreditált terminus”, „ködös vidékre tévednénk, ha fogalmilag is próbálnánk meghatározni, mit és mikor érthetett Arany [vagy Petőfi! – K. E.] népen”. „A nemzet már a közösségnek magasabb rendű formája. (Gondoljunk rá: Arany előbb »népköltészetet« akar, s erre óhajtja építeni a nemzeti költészetet.)” Arany előlegezi Toynbee „autonóm” és „csatlós”

kultúrát megkülönböztető tipológiáját: „Arannyal együtt mi is a görög antikvitásra gondolunk”, írja, és az ókori latinsággal kapcsolatban „a nagy kultúrák expanzív jellegére”, in: Barta János: *Arany János és kortársai* I–II., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, I. 381–83. „Nagy művész, ki emberek közt Feledi a nemzetet”, véli Reviczky. Barta szerint azonban „a későbbi kozmopolita-viták népi vagy urbánus ellentétpólusairól itt szó sincs, hiszen Reviczky sokkal kíméletlenebb Arannál, amikor – *Bábel* című versében – »érthetetlen összevisszaság«-nak bélyegzi meg a főváros hóbortos és nyomorgó tarkaságát, hol »diadalt arat a bűn, a szenny«, és semmi sem emlékeztet az »égi Pantheon«-ra (bár máskor éppen »az életharc, a munkaláz« varázsát köszönti »a város zsvájában«).” „Az öreg Arany János és a fiatal Reviczky Gyula” lírai párviadaláról lásd Balogh Edgár: „Egy elévült vita történetéhez”, *Korunk*, 1971/12. Komlós Aladár írja *A kíváncsú és nemkíváncsú nemzeti jelleg* című esszéjében: „A kritika másfél század óta kívánja, hogy az irodalom legyen nemzeti, de nem tisztázta, hogy mi legyen benne a nemzeti.” Gyulai „népies ízű nyelvet” kívánt, és „mikor a vidéki magyarság helyett a frissen asszimilált polgárság is megszólalt, Beöthy Zsolt a vidékre akarta szűkíteni a nemzeti jelleget”. In uő: *Költészet és bírálat*. Budapest, Gondolat, 1973, 292. „Nem könnyű eldönteni”, de Komlós Aladár (és Vas István) Illyés *Pusztulásának* megjelenésével eredezteti a népi-urbánus ellentétet, írja Borbándi (id. kiad., 191–92.). Ignó Pál szerint a kiváltó ok a húszas évek végén a Bartha Miklós Társaság és Bajcsy-Zsilinszky lapja, az *Előőr*s megjelenése, meg „a népi irodalom »néhány jelensége« volt”. Értsd: zsidóztak. Lukács György 1941-ben: „a budapesti svábok, zsidók stb. magyarosodása hozzáasszimilálódás a 67-es kompromisszumhoz” (Herczeget, Rákosi Jenőt, Gárdonyit, Dóczy Lajost, Kóbor Tamást említi). A városi irodalom „idegenül áll a vidék, a falu problémáival szemben, mint kultúrában elmaradottat lenézi”, de „még Ady univerzális fellépésével egy időben is a *Nyugat* vezető ideológusa, Ignó, nem az új irodalom országos vezető szerepéért harcol, hanem csak védekezik a hivatalos irodalom »persecutor esztétikája« ellen”. A „városi és falusi demokrata” és ellentéteik miatt „– a reakció nagy öröme – a magyar radikalizmus két szárnya a demokrata tábor egyesítése helyett annak szakadását mélyíti el ideológiájában”. L. Gy. : „Megosztottság vagy összefogás”, in uő: *Magyar irodalom – magyar kultúra*, Budapest, Gondolat, 1970, 275–79.). Lásd még Németh László *Sznobok és parasztok* című esszéjét és Cs. Szabó László megjegyzését: „Parasztok voltunk, provinciálisak lettünk”.

111 „Észjárás és forma”, *Mozgó Világ*, 1980/5.

112 És mint senki. A Balassát alaposan látó, róla (és pl. Fehér Ferencről) polg.pukkasztó (fél)könyvet író Bán Zoltán András sem: *Meghalt a Főútsz, Budapest*, Scolar, 2009. *Elmúlt a rút viszály*.

113 „A megrendült hit és a szinte sorsszerűen vállalt értékörzés ütközése alakította ki virrasztó magatartását”, zengi Görömbei Buda Ferencről, és tetszetős téveszmének minősíti a vélekedést, mely szerint „a magyar irodalomnak századokon át komoly tehertétele volt a közéletiség, a politikai és nemzeti gondok képviselője”. Uő: *Azonosságtudat, nemzet, irodalom*, Budapest, Nap Kiadó, 2008, 321, ill. 273.

114 *Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről*, Budapest, JAK–Magvető, 1988.

115 A velük szembeni idegenkedésbe belejátszott, hogy „sokan zsidó származásúak voltak, és – például Erdély Miklós, Lajtai Péter, Halász Péter, Kozma György – műveiken keresztül is szorosan kötődtek a zsidósághoz és a zsidó szellemi tradícióhoz”. Havasréti József: *Alternatív regiszterek*, Budapest, Typotex, 2006, 122.

116 Plusz öntudat. Nagyjából mindenről saját maga jut eszébe. Jean Follain ürügyén: „Egy ember a valóság ábrázolására keres eszközt. Egy vidéki fiú fölmegey Párizsba, kimegy a világba, s amit ott elsajátított, a korszak tekintetét járhatja meg ősei – Európa megalapítói – földjén. A tenyeres-talpasok ártatlan törzséből valaki oly finomra neveli érzékenységét, hogy patika-mérleggel méri azt, amit addig vásári mázsán értékelték.” Illyés Gyula: „Follain, vagy a személytelen líra”, in: Jean Follain: *Az élet képei*, Budapest, Európa, 1964.

117 Kulcsár Szabó tételével („sohasem az irodalomtörténészek írják újra egy-egy nemzeti irodalom történetét, hanem mindig az élő irodalmiság, amely folyvást változó viszonyt létesít az őt magát is feltételező hagyománnyal”) vitázva teszi föl a retorikai kérdést Szilasi: „azonos-e önmagával, például posztmodern-e Esterházy Balassa nélkül?” Szilasi László: „Kulcsár Szabó Ernő: A magyar irodalom története 1945–1991.”, in: *Holmi*, 1994/3. A kérdést folytatva, „*horribile dictu*” a neoavantgárd nem-létezése például azonos volna-e önmagával Balassa nélkül?

118 Milyen szép *Auftakt* például ez: „A Bevezetés a szépirodalomba és az Emlékiratok könyve megjelenése óta eltelt két évtized az irodalomtörténet léptékével mérve, ha nem is korszaknyi, de már »látható« időtáv. Nagyjából annyi idő, mint amennyi az (1853–1954 [1854, K. E.] és *Az arany ember* (1872) megjelenése között telt el.” Hansági Ágnes: „Innen és túl. A prózafordulat nyomai az ezredvégen”, in: *Prózafordulat*, id. kiad., 265.

119 Lásd Szilágyi Sándor: *Neoavantgárd tendenciák a magyar fotóművészetben 1965–1984*, Budapest, Új Mandátum, 2007.

120 Major János, Altorjay Gábor, Pauer Gyula, a Rózsa presszósok, Roskó Gábor, Böröcz András, Révész László László, El Kazovszkij, Sugár János, Szurcsik József, Gaál József, Kicsiny Balázs stb. Lásd ehhez Néray Katalin: „A magyar neoavantgárd nagy évtizede: 1968–1978; Az utolsó évtized: 1989–1999”, in: *Nézőpontok/Pozíciók. Művészet Közép-Európában 1949–1999*, Budapest, Ludwig Múzeum, 2000. Mindenképp pedig „előzményük” az Európai Iskola, lásd ehhez György Péter–Pataki Gábor: *Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja*, Budapest, Corvina, 1990.

121 „Az esztétikai tapasztalás a szemlélődés egyik formája, a minőségek és kvalitatív struktúrák iránti szeretetteljes figyelem. Egyik ellensége a gyakorlatiasság, másik fő ellensége a gyakorlatiasság által már egyszer lefektetett vágányokat követő rutin.” René Wellek–Austin Warren: *Az irodalom elméletei*, ford. Szili József, Budapest, Osiris, 2006.

122 Ehhez olvasandó Márton László: „Katharzis helyett tudomásulvétel. Balassa Péterről, halála után két héttel”, *Jelenkor*, 2003/9.

123 Takáts József: „Párhuzamos portrék. A Határ–Balassa vita”, in uő: *Kritikus minták*, id. kiad., 109. Balassa már nem az új próza ideológusa, hanem „(belülről) felülbíráló, hozzá képest új elvárásokat megfogalmazó kritikus” (116). A (Márton László és Bán Zoltán András írásaihoz hasonlóan) kitűnő, de korántsem kielégítő elemzés utal Balassa (Bibó Adyra használt kifejezésével) „túlfeszített lényeglátására”, valamint arra, hogy Határral vitatkozó írása, az *Összehasonlító sérelemtudomány* és az Andrej Tarkovszkij apropóján írt *Halálnapló* óta „oroszosságával” a nyugati kultúra tragikumdeficitjére vonatkozó kultúrkritikát gyakorol: *A Karamazov testvéreket* játékba hozza, az *Ördögöket* nem. Takáts szerint Balassa nélkül (Itamar Even-Zohar kifejezését használva) „megváltozott volna az irodalom repertoárja” (119).

124 Borbély Szilárd: „A Telep valami mása”, *Kalligram*, 2009/6.

125 Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Budapest, Argumentum, 1994.

126 A kánon nem azért hat, mert érvénye van, hanem mert van. Lényegéhez tartozik, hogy sosem érvényes, így sosem veszti érvényét. A mégoly érvénytelen kánon is szilárdan kitart: nem pusztán ellenáll bármely rombolásnak, az még erősítheti is. Van be és ki, Csáth Géza például bekerült, de *kirí*. A Petőfi–Arany–Tompai triászból kiesik Tompa, ezzel a triász is kiesik, és ezt az irodalomtörténetek nem képesek nem említeni. Meg van mondva, hogy nem a kánon része – ez a megmondás tartja benn. Dolgozva van vele, folyvást megemlítik, hogy kikerült, tehát ott van. Nincs recept, *Az irodalom halottjai* (Babits mások mellett Komjáthy Jenőről és Péterfy Jenőről írt esszéjének címe a *Nyugatban*) vagy föltámadnak, vagy nem. „A kánonok lényegéhez tartozik, hogy már megalkotásuk pillanatában érvényüket veszítik. Nélkülük elképzelhetetlen műalkotások megközelítése, de a megértés egyszersmind a létező kánonok rombolását teszi szükségessé.” Szegedy-Maszácz Mihály: „Kánon és de(kon)strukció”, in uő: *Irodalmi kánonok*, Debrecen, Csokonai, 1998, 194.

127 Erdély Miklós: *miserere orv*.

Bán Zsófia: Bovaryné megbukik – avagy a női irodalom és a Hézag

A szöveg egy reklám megtekintése után bárki számára elérhető az alábbi címen:

<https://www.es.hu/cikk/2020-05-15/ban-zsofia/bovaryne-megbukik-.html>